

מחקר ייעוץ • أبحاث واستشارة • Research & Consulting

משרד הרווחה
והביטחון החברתי

ג'וינט ישראל אשלים
יחד בעשייה חברתית למען ילדים, נוער וצעירים במצבי סיכון

צעירים וצעירות ערבים בסיכון

אבחון תוכנית יתד בחברה הערבית ובניית רציונל לפיתוח והתאמת מענים לצעירים ערבים בסיכון

מוגש לתוכנית יתד וג'וינט-אשלים

על ידי

חברת נאס - נאס לייעוץ ומחקר חברתי וכלכלי בע"מ
איימן סייף | ד"ר נסרין חדאד חאג' יחיא | אביבית חי

צוות המחקר: ארן זינר, אביבית חי וד"ר נסרין חדאד חאג' יחיא

פברואר 2022

תודה מיוחדת נתונה ליעל אלשווילי-מיזרחין, מנהלת תחום חברה ערבית, שותפיות ומערכות מידע ביתד, ועודה ג'נאים, רכזת בתחום פיתוח ידע בתוכנית יתד, אשר סייעו רבות לכתיבת מסמך זה. מחויבותן העמוקה והחזון שלהן לגבי התמקצעות תוכנית יתד בחברה הערבית והרחבת המענים לצעירים ולצעירות ערבים בסיכון היו הרוח החיה מאחורי כתיבתו. תודות גם לצוותי יתד ולצעירים והצעירות אשר השתתפו במחקר ותרמו לו מניסיונם.

3	הקדמה: מטרת הפרוייקט ורציונל האבחון
3	1. מטרת הדוח
3	2. מערך המחקר
5	פרק ראשון: רקע והגדרת קבוצת היעד - מיהם צעירים ערבים בסיכון?
6	1. נקודת הפתיחה - גיל 18
8	2. פשיעה ואלימות בחברה הערבית ובקרב צעירים בפרט
9	3. נישואין בקרב צעירים מהחברה הערבית
10	4. חוסר מעש והשתלבות במסלולים - צעירות ערביות בגילאי 18-25
13	5. חוסר מעש והשתלבות במסלולים - צעירים ערבים בגילאי 18-25
15	6. סיכונים בקרב המשולבים במסלולים
17	7. סיכום: מיהם צעירים ערבים בסיכון - עומק הסיכון ו"סיכון לסיכון"
20	פרק שני: תוכנית יתד כיום
20	1. מבנה התוכנית
24	2. מספר משתתפים בתוכנית יתד - מצב קיים
28	3. אתגרי תכנית יתד
33	פרק שלישי: תובנות והמלצות
33	1. יצירת עולם תוכן עבור יתד בחברה הערבית
36	2. התאמת מענים קיימים
38	3. השלמת מענים חסרים ודגשים כלליים
43	4. חיבור לאקוסיסטם - מתן שירות למשתתפים קיימים והבאת משתתפים חדשים
48	5. נקודות להמשך המחקר

דוח זה מוגש לתוכנית יתד וג'וינט-אשלים לסיכום תהליך מיפוי ואבחון של כשלושה חודשים, שעסק בהמשגת הצרכים של צעירים וצעירות במצבי סיכון מהחברה הערבית אל מול תפישת הפעולה ומאפייני המענים הקיימים כיום בתוכנית יתד - לצעירים בסיכון מהחברה הערבית ומהחברה הכללית. מהאבחון שנעשה עולה כי **חוזקה של תוכנית יתד טמון הן בהתמקדות באחד מהתחומים הקריטיים ביותר לעתידה של החברה הישראלית - צעירים בסיכון וצעירים ערבים בסיכון בפרט¹ והן באיכות כוח האדם הפועל בתוכנית ומחויבותו לקידום החברה הערבית ככלל וצעירים בסיכון בפרט. קיים ידע רב ומעמיק בשטח, במחוזות ובמטה, הן בנוגע לצרכי הצעירים והצעירות הערבים והן בנוגע למאפייני הפעלת התוכניות אל מול הצרכים בשטח.**

במסגרת יתד מקבלים שירות כיום כ-7,000 צעירים וצעירות מהחברה הערבית, המהווים 35% מסך מקבלי השירות ביתד. חלק ממטרת דוח זה היא העמקת ההבנה בנוגע לתחום של החברה הערבית ביתד, כולל מי הם הצעירים המקבלים שירות ובאילו קבוצות נוספות על התוכנית להתמקד. מחקר זה נכתב כאשר במקביל מתקדמות תוכניות החומש של הממשלה לקידום החברה הערבית, כשיתד מהווה חלק משמעותי בצוותים המובילים את כתיבת התוכניות. לראשונה בתוכניות אלו חלחה ההבנה כי אוכלוסיית הצעירים הערבים, והצעירים הערבים בסיכון בפרט, היא אוכלוסיית יעד משמעותית לקידום החברה הערבית - והחברה כולה בישראל - ויש לפתח את תחום הצעירים באופן מעמיק ונרחב.

הרציונל של אבחון זה, כפי שהוגדר בתוכנית העבודה, היה כי "...על רקע ההבנה כי עולים צרכים ייחודיים לצעירים וצעירות בחברה הערבית, שאינם מסופקים במלואם במסגרת התוכנית ה'כללית', נמצא כי יש להתאים את התוכנית לצעירים במצבי סיכון בחברה הערבית."

2. מערך המחקר

עם תחילתו של המהלך המחקרי התפרסם מסמך מקיף בנושא "צעירים בחברה הערבית" של הצוות הבינמשרדי בהובלת המשרד לשוויון חברתי והרשות לפיתוח כלכלי-חברתי של החברה הערבית - ובשותפות עם תוכנית יתד, אשר הנגישה את תחום צעירים בסיכון ותוכניות הרווחה לצוות. מכיוון שהמסמך כלל סקירה נרחבת של המענים הקיימים בשטח, סוכם כי המחקר הנוכחי יתמקד בשלושה תחומים עיקריים:

א. המשגת התחום של צעירים ערבים בסיכון - מיהם ומהם צרכיהם והחסמים העיקריים עימם הם מתמודדים.

1 לשם המחשה, מגזין דה-מרקר הגדיר את "הצעיר הערבי חסר המעש" כגורם ה-12 מבין "100 המשפיענים - האנשים והתהליכים שמשנים את ישראל" של שנת 2021.

ב. המשגת אופן הפעולה הנוכחי של תוכנית יתד - מהם המענים הקיימים אל מול צרכי צעירים אלו.

ג. המשגת עקרונות התכנון והפעולה בהתאמת מענים ובבניית מענים חדשים עבור צעירים אלו.

בהתאם, מערך המחקר כלל את המרכיבים הבאים:

א. סקירת ספרות ונתונים לטובת מיפוי ואפיון האוכלוסייה של צעירים ערבים "בסיכון".

ב. חילוץ ידע הקיים בתוכנית יתד אשר כלל:

• סקירת חומרי התוכנית - כולל מגוון ותכני המענים השונים, פילוח המשתתפים וקהלי היעד - מתוך מערכת ה-BI של משרד הרווחה, וסיכומי עבודת החשיבה שהתבצעה עד כה.

• 2 ראיונות עומק עם אנשי מפתח בתוכנית

• 2 קבוצות מיקוד עם עובדי יתד בשטח

• קבוצת מיקוד עם משתתפי התוכנית

* בכל מקום בו נכתב בדוח זה "צעירים ערבים" הכוונה היא לצעירים וצעירות גם יחד מכלל החברה הערבית בישראל - כולל מוסלמים (הכוללים גם בדואים), נוצרים ודרוזים. במקומות בהם יש התייחסות למגדרים השונים או לתתי הקבוצות השונות - הדבר כתוב באופן מפורש.

רקע והגדרת קבוצת היעד - מיהם צעירים ערבים בסיכון?

מטרת פרק זה הינה מיפוי של קבוצת הצעירים והצעירות הערבים בגילאי 18-25 הנמצאים בסיכון. המיפוי ינסה להתחקות אחר המסלולים האפשריים עבור צעירים אלו, מתוך הבנה כי יש צורך לחדד ולהתאים את המונח "צעירים בסיכון" למהלך החיים של צעירים וצעירות מהחברה הערבית בישראל כיום. שנים אלו, בהן מתבצע המעבר מהתבגרות לבגרות, הן שנים מעצבות בהן הפרט מגבש עמדות אישיות וחברתיות המשפיעות על אופן ואיכות השתלבותו בחברה,² ומעבר זה הינו תלוי הקשר ותלוי תרבות.

הנתונים אשר יוצגו בפרק זה, חושפים את 'הקרח הדק' המפריד בין חלק ניכר מאוד של הצעירים הערבים הנמצאים במסלול לכיוון חיים נורמטיביים ומוביליות חברתית - לבין אלו אשר אינם במסלול ונמצאים בסיכון. ה"קרח הדק" עליו נמצאים צעירים אלו מעמיד אותם במצב של "סיכון לסיכון". "סיכון לסיכון" הוא מונח שמוגדר במסגרת מחקר זה כדי להמשיג את קיומה של קבוצה משמעותית של צעירים ערבים אשר אינם מצויים בהגדרות המסורתיות של "צעירים בסיכון" (כגון עוני, היעדר גב משפחתי, צעירים מנותקים או עוברי חוק וכן הלאה) אולם הם מצויים רק כפסע משם, ויכולים להתדרדר בקלות יחסית למצבי סיכון שונים בהינתן שינוי קטן באחת ממערכות חייהם (קושי כלכלי חדש - ברמת האישית או בקרב המשפחה המורחבת, נשירה ממסגרת קיימת, בעיה בריאותית במשפחה, השפעות סביבתיות של האלימות והפשיעה בחברה הערבית וכן הלאה).

מחקרי העבר הראו כי חוסר מעש הוא מנבא משמעותי למצבי סיכון או ל"סיכון לסיכון",³ ושל פגיעות עתידית של צעירים (שוטטות, אבטלה כרונית, אי השתלבות בלימודים ועוד),³ ובהתאם נתייחס לקבוצת חסרי המעש כקבוצה הנמצאת לכל הפחות בסיכון גבוה להיות בסיכון, בשונה מצעירים הנמצאים במסגרת. יחד עם זאת, מסקנה משמעותית של מחקר זה היא כי רוב הצעירים והצעירות הערבים סובלים מרקע חלש ונקודת פתיחה נמוכה ולכן הימצאותם באחד המסלולים אין משמעותה כי הם "אינם בסיכון" או כי אינם יכולים להתדרדר למצב סיכוני במהירות. למעשה, נמצא כי לעיתים ההפך הוא הנכון, והמצאות במסלול אף עלולה לחשוף את חלקם לסיכונים נוספים.

גודל האוכלוסייה: בסוף שנת 2020 מנתה קבוצת הגיל 18-25 בחברה הערבית כ- 308,600 צעירים וצעירות, והיוותה 28.4% מתוך קבוצת הגיל. חשיבותה של קבוצה זו בחברה הערבית נובעת בין היתר מחלקה המשמעותי מכלל האוכלוסייה, שכן בעוד בחברה היהודית קבוצת גיל זו מהווה 10.6% מכלל החברה היהודית, בחברה הערבית חלקה של קבוצה זו עומד על 15.8%.⁴

רקע ממחקרים בינלאומיים: בהקשר של גברים ערבים צעירים, מחקר שהתפרסם לאחרונה קושר בין מבנה הגילאים בחברה הערבית בישראל לבין העלייה בחוסר

2 "מעורבות קהילתית והשתתפות אזרחית של צעירים ערבים בישראל", קרן גנדיר והקרן למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי נכתב על ידי חברת נאס ליינעוץ ומחקר חברתי וכלכלי, אוגוסט 2020, עמ' 6-2.
3 סאמי מינעארי, נסרין חדאד חאג' יחיא, "חוסר מעש בקרב צעירים ערבים בישראל", המכון הישראלי לדמוקרטיה, פברואר 2017.
4 עיבוד NAS ל"לוח אוכלוסייה, לפי קבוצת אוכלוסייה, דת, מין וגיל, סוף 2020", הלמ"ס, שנת 2021.

יציבות ובאלימות - מרכיבים משמעותיים בהגדרות של סיכון. על פי מחקר זה "יש כיום מסה גדולה של מחקרים אמפיריים לאומיים ובין-לאומיים המראים שבחברות שיש בהן קבוצות גדולות של גברים צעירים, רמות גבוהות של ניתוק חברתי - אינדיקטורים סטנדרטיים לניתוק כזה כוללים שיעורים גבוהים של אבטלה ותת-תעסוקה, אי השתתפות בהשכלה גבוהה ורווקות - מובילות לרמות גבוהות יותר של פשיעה אלימה ורצח.⁵ בהקשר של נשים ערביות צעירות, מחקרים בינלאומיים כמו גם בישראל מראים כי נשים המגיעות מקבוצות מזדורות סובלות מ"אפליה מרובה" או "הצטלבות אפליית" (Intersectionality). מושגים אלו מתארים מצב בו נשים אלו נאלצות להתמודד הן עם אפליית נשים כללית והן עם האפליה ממנה סובלת הקבוצה המזדורת אליה הן משתייכות. נשים הסובלות מ"אפליה מרובה" הינן על פי רוב ממעמד כלכלי נמוך, והן נפגעות מאפליה זו באופן מתמשך ועקבי בשוק העבודה ובשאר מסגרות החיים.⁶ תיאוריה זו מספקת את המסגרת המושגית הרלוונטית לחייהן של נשים שפונות לשירותי הרווחה וסובלות מריבוי של מצבי מצוקה ושוליות, ורלוונטית במיוחד למצבן של נשים ערביות בישראל.

להלן תוצג תמונת מצב של הצעירים הערבים על פי מין וגיל, באופן אשר יאפשר לראות את התרחישים האפשריים במעבר בין השנים ובין אפשרויות המעש וחוסר המעש, "סיכון לסיכון", וסיכון.

1. נקודת הפתיחה - שנות התיכון לקראת גיל 18

גיל הכניסה לתוכנית יתד הוא 18, וכבר בגיל זה ניתן לזהות קבוצות משמעותיות בתוך החברה הערבית הנמצאות בנקודת פתיחה בעייתית ביותר. להלן מספר דוגמאות להמחשת נושא זה:

• **נשירה לפני סיום התיכון:** אחוזי הנשירה בקרב תלמידים ערבים בכל אחת משנות הלימוד בבתי הספר העל-יסודיים כמעט כפולים בממוצע מאלו של תלמידים יהודים. למשל, במעבר בין שנת הלימודים תשע"ט לתש"פ נשרו בממוצע 1.9% מהתלמידים הערבים בכל אחד מהשנתונים שבין כיתות ז'-י"ב.⁷ כך, הנשירה הממוצעת בכל אחד מהשנתונים עמדה בקרב הבנים על 2.7% ובקרב הבנות על 1.2% (לשם השוואה בחינוך בחברה היהודית ללא חרדים, הנשירה הממוצעת בכל שנתון עמדה על 1%, בקרב הבנים על 1.3% ובקרב הבנות על 0.7%).⁸ כלומר, בשנה זו נשרו בממוצע כ-1.9% מכלל התלמידים הערבים בכל שנה בין כיתה ז' לי"ב, כך שלאורך שנים נשירה זו מצטברת לכדי אחוזים משמעותיים של צעירים אשר אינם משלימים 12 שנות לימוד, בפרט בקרב הבנים הערבים.

• **אחוז הזכאים לתעודת בגרות:** גם מקרב הצעירים הערבים שמצליחים לסיים את בית הספר התיכון, חלק ניכר מסיימים את שנות לימודיהם ללא תעודת בגרות. למשל, בשנת תשע"ט, מתוך הצעירות הערביות אשר למדו בכיתה י"ב, עמד אחוז

5 אלכס וינרב, "על הקשר בין ריבוי צעירים, פשיעה אלימה ומחסורים בשוק הנישואים הערבי בישראל", מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, דצמבר 2021, עמ' 6.

6 יערה מן, "אפליה מרובה בישראל - המלצות לשינוי מדיניות", שדולת הנשים בישראל, דצמבר 2018.

7 תלמידים שנשרו ממערכת החינוך הערבי של משרד החינוך ולא השתלבו במסגרת חינוכית אחרת.

8 **לוח 4.27** נשירה בין תשע"ט לתש"פ, הלמ"ס, ספטמבר 2020. נתוני היהודים אינם כוללים את האוכלוסייה החרדית בשל הנשירה הגבוהה הקיימת בקרב גברים חרדים. על אף זמינותם של נתוני המעבר מתש"פ לתשפ"א, נלקחו נתוני המעבר מתשע"ט-תש"פ בשל השפעות תקופת הקורונה על שנת תש"פ-תשפ"א.

הזכאיות לבגרות על 71.3%, אך רק ל-57.4% היתה בגרות העומדת בתנאי סף אוניברסיטאים. בקרב הצעירים הערבים (הבנים) המצב גרוע הרבה יותר והזכאות מקרב מסיימי י"ב עמדה בשנה זו על 51.4%-38.5% בהתאמה.⁹ כאמור, מספרים אלו מתייחסים לאחוזים מתוך הלומדים בי"ב, אך בהתחשב בנתוני הנשירה אשר הוצגו לעיל, אחוזי הזכאות לבגרות ולבגרות איכותית מתוך השנתון הינם נמוכים באופן משמעותי. כלומר, חלקים נרחבים מהשנתון בחברה הערבית אינם זכאים לתעודת בגרות כלל ולתעודה איכותית בפרט, בעוד תעודות אלו מהוות כרטיס כניסה בסיסי להשתלבות איכותית בלימודי המשך ובתעסוקה.

• שימוש בסמים: אחוז התלמידים הערבים (הבנים) בכיתות י"ב אשר התנסו לפחות פעם אחת בסמים קשים כגון קוקאין וקראק עמד בשנת 2019 על כ-17% - יותר מפי 3 בהשוואה לתלמידים היהודים. בקרב התלמידות הערביות עמד אחוז המתנסות לפחות פעם אחת על כ-3%, גם כן פי 3 בהשוואה לתלמידות היהודיות.¹⁰

• אלימות: תופעות האלימות בחברה הערבית כולה הפכה בשנים האחרונות למגיפה של ממש. היא שכיחה כבר בבתי הספר ובקרב קטינים, ואילו הצעירים הערבים מהווים באופן מובהק הן את מחולליה העיקריים והן את קורבנותיה העיקריים (כפי שיפורט להלן). בעוד רמת האלימות בבתי הספר בחברה היהודית יורדת עם הגיל, בחברה הערבית המגמה הפוכה ורמת האלימות עולה באופן ניכר עם הגיל (תופעה של השנים האחרונות, שכן עד שנת 2015 רמת האלימות ירדה עם הגיל גם בבתי הספר הערבים). עדות להיקף התופעה היא שבשנת 2017, 44% מהקטינים המורשעים בדין היו ערבים, כאשר חלקם באוכלוסייה עומד על כ-27.1%.¹¹ על המציאות בבתי הספר הערבים ניתן ללמוד מהיקפי נשיאת הנשק בקרב תלמידים, בסקר HBSC משנת 2019, נבדק אחוז התלמידים בכיתות י"א-י"ב אשר נשאו עמם נשק (כגון, סכין, אולר, אלה או אקדח) בתוך שטח בית הספר ב-30 הימים האחרונים. נמצא כי בקרב הבנים הערבים 23.8% ענו בחיוב לעומת 8.3% בקרב הבנים היהודים, ובקרב הבנות הערביות ענו בחיוב לשאלה 6.3% לעומת 2.4% בקרב הבנות היהודיות - הבדלים של כמעט פי שלושה.¹²

• אובדנות: על פי ד"ר סמי חמדאן בהרצאה מ-2021, 40% מבני הנוער הערבים דיווחו על מחשבות אובדניות (12% בקרב נוער יהודי ללא עולי רוסיה ואתיופיה), וחלקם של המתאבדים בחברה הערבית מהגילאים הצעירים כפול מחלקם של המתאבדים היהודים מאותה קבוצת גיל.¹³

• נישואין מוקדמים: כ-2% מהצעירות הערביות מתחתנות לפני גיל 18 לעומת צעירות יהודיות מועטות בלבד בגיל זה, וכ-9% מהצעירות הערביות מתחתנות לפני גיל 19 לעומת כ-2% בקרב צעירות יהודיות בגיל זה.¹⁴

9 לוח 4.19 זכאים לבגרות בשנת הלימודים 2019, הלמ"ס, אוקטובר 2021.
10 "נוער בישראל: ממצאי סקר HBSC ישראל 2019", HBSC ישראל אוניברסיטת בר אילן, דצמבר 2019, שקפים 9-28.
11 המלצות ועדת המנכ"לים להתמודדות עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית, מסמך מדיניות מסכם, משרד ראש הממשלה, יולי 2020, עמ' 25.
12 נוער בישראל: ממצאי סקר HBSC ישראל 2019, שקף 54.
13 ד"ר סמי חמדאן, הרצאה על "אובדנות בקרב החברה הערבית", הועלה ביום 27.06.2021. אוחר ביום 23.12.2021.
14 עיבוד נאס ללוח 2.35 נישאים לפי גיל ודת, נתוני שנת 2019 ולוח "אוכלוסייה, לפי קבוצת אוכלוסייה, דת, מין וגיל, סוף 2020" נתוני שנת 2020, הלמ"ס, שנת 2021.

• **עוני:** מצבה הסוציאקונומי של החברה הערבית מוסיף להיות חלש משמעותית מזה של החברה היהודית. בשנת 2018, 45.3% מהמשפחות בחברה הערבית היו מתחת לקו העוני ובקרב הילדים התמונה אף מחמירה כאשר 57.8% מהילדים בחברה הערבית נמצאו מתחת לקו העוני (לשם השוואה, 13.4% בקרב המשפחות ו-21.2% בקרב הילדים בחברה היהודית נמצאו מתחת לקו העוני בשנה זו).¹⁵

2. פשיעה ואלימות בחברה הערבית ובקרב צעירים בפרט

תופעת האלימות בחברה הערבית כולה הפכה לנרחבת ביותר בשנים האחרונות ומשפיעה באופן יומיומי על החיים בה. הערבים אזרחי ישראל מעורבים הרבה מעבר לחלקם באוכלוסייה בפשיעה ואלימות, והמצב כיום מוגדר על ידי רבים - לרבות גורמי מדינה - כ"מגיפה", "מכת מדינה" או "מלחמה".¹⁶ נתון הממחיש מציאות זו באופן דרמטי הוא כי 84% מהקורבנות (פצועים והרוגים יחד) בתיקי החקירה של משטרת ישראל בין השנים 2017-2020 היו אזרחים ערבים. כלומר, על בסיס הנתונים הרשמיים קרוב לחצי אחוז מהאוכלוסייה הערבית נפגע פיזית בשנים אלו מאלימות, וכאשר מתרגמים זאת למציאות היומיומית של האזרח הפשוט, מדובר במציאות של חוסר ביטחון קשה ביותר, של השפעה דרמטית על איכות החיים ושל מצב בו כל אזרח ערבי מכיר מישהו מסביבתו הקרובה שנפגע מאלימות.

בקרב הצעירים תמונת המצב חמורה אף יותר, כאשר הצעירים הערבים הינם הן מחולליה העיקריים של האלימות והן הנפגעים העיקריים ממנה. לשם דוגמא, קבוצת הגיל בעלת החלק הגדול ביותר בקרב המורשעים בדין מהחברה הערבית היא גילאי 20-24, וקבוצת גיל זו היוותה 31.7% מסך המורשעים הערבים בשנת 2017, בעוד חלקם מתוך האוכלוסייה הערבית הוא 10% בלבד. בהשוואה, בחברה היהודית קבוצת הגיל 20-24 מהווה רק 16.5% מסך המורשעים היהודים.¹⁷ קבוצת גילאי 20-24 הינה גם הקבוצה הנפגעת ביותר, כאשר מספר נפגעי האלימות באמצעות נשק (פצועים והרוגים) בבתי החולים לכל 100,000 תושבים ערבים בין השנים 2017-2020 עמד על 140 בקרב קבוצת גיל זו, לעומת 87 בקרב כלל בני 25 ומעלה.¹⁸ חלקן של קבוצות גיל המבוגרות יותר מקרב המורשעים הולך ופוחת עם הגיל.

ברור כי מציאות חיים זו, בה האלימות והפשיעה מפושטים בכל הסביבה ובמיוחד בקרב הצעירים, משפיעה עמוקות על רמות הסיכון של צעירים ערבים. דבר זה ניכר מבחינת ההשפעה על החלטות אינדיבידואליות יומיומיות - בשל תחושת חוסר ביטחון, חופש תנועה מוגבל במרחב, וראייה מצומצמת של העתיד ושל מרחב האפשרויות הקיים. עם זאת, חשוב להבין כי השפעתה של תופעת האלימות

15 "מצב הרווחה בחברה הערבית - עוני, מדיניות ממשלתית וחולשת הרשויות המקומיות", המכון הישראלי לדמוקרטיה וקרן פורטלנד, פברואר 2021.
16 ראו למשל: ח"ר אלבוז, אלימות בחברה הערבית היא לא קורונה וחסיון לא יעזור, גלובס, 11.01.2021; השר לביטחון פנים אמיר אוחנה, שתי מגיפות מכות בחברה הערבית - מגיפת הקורונה ומגיפת האלימות, ערוץ 7, 01.11.2020; החברה הערבית בצל מגפת הקורונה: ריכוז נתונים - הכנסת, 3.6.21; חסן שעלאן, 103 נרצחו מתחילת השנה בחברה הערבית: תעודת עניות למדינה, ynet, 02.10.2021; אטילה שומפלבי, ראש האגף לסיכול אלימות בחברה הערבית: "זו מלחמה ולפעמים יש קורבנות", Ynet, 14.3.21; מאמר מערכת, זאת מלחמה, הארץ, 22.09.2021; אוחזרו במהלך ינואר 2022.
17 המלצות ועדת המנכ"לים להתמודדות עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית, עמ' 26.
18 נורית יכימוביץ-כהן, "עבירות נשק - נתונים והתמודדות הרשויות", מרכז המחקר והמידע של הכנסת, אוגוסט 2021, עמ' 22.

משמעותית גם מבחינת הפיתוי הרב שסביבה סיכונית כזו מהווה עבור צעירים ערבים נורמטיביים (בעיקר גברים צעירים ובעיקר ממעמד סוציו-אקונומי נמוך), לחיפוש אחד ביטחון כלכלי, מעמד חברתי ותחושת שייכות דרך פעילות בלתי חוקית.¹⁹

3. נישואין בקרב צעירים מהחברה הערבית

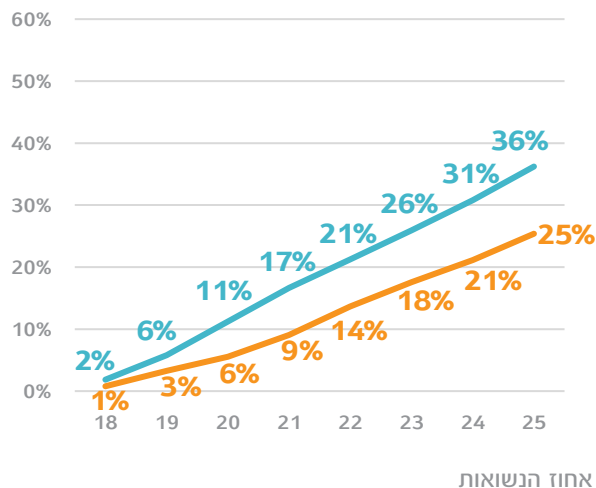
על פי הגדרת תוכנית יתד, נְשואים והורים אינם משויכים לתוכנית והם מקבלים שירותים מאגף המשפחות במחלקות הרווחה ברשויות המקומיות. על אף שהתוכנית אינה מטפלת בקהל יעד זה, הנתונים אשר יוצגו להלן מראים עד כמה הנישואין בגילאים אלו נרחבים ומשפיעים באופן ניכר על צעירים ערבים בבחירת המסלול, יכולת ההתמדה במסלולים אותם כבר החלו ועל הצרכים שלהם והחסמים העומדים בפניהם באופן כללי. רוחב התופעה, בעיקר בקרב נשים, מעלה שאלה בנוגע לצורך במתן שירותים הקשורים בבניית מסלול החיים - בהם יתד מתמחה, גם לקבוצה זו. בתרשים 1 ניתן לראות את אחוז הנשואים הערבים המצטבר בכל שכבת גיל לפי מין, ועולה ממנו כי אחוז הגברים הנשואים נמצא ב"איחור" של 4 שנים ביחס לאחוז הנשואות בקרב הנשים. לפער הגילאים בנישואים יש להוסיף את פערי ההשכלה המצטברים בין המגדרים, כאשר שיעור המשכילות בקרב נשים ערביות עלה באופן משמעותי בעשורים האחרונים, בעוד הגברים הערבים נותרו מאחור בהיבט זה.²⁰

לאחוז הנשואות הגבוה ולאירוסין שקודמים לנישואין המוקדמים משמעות רבה עבור צעירות ערביות, שכן במסגרת תהליכים אלו חלקן הניכר הופכות לתלויות באָרוס ובמשפחתו, מעבר לתלות במשפחות שלהן. לעובדה זו, כמו גם לגיל הצעיר של הנישואין, השלכות משמעותיות על השתלבותן של צעירות אלו בהשכלה ותעסוקה. במקביל, הנישואין משפיעים גם על הגברים, אשר לקראת החתונה מופעל עליהם לחץ רב להיערך כלכלית.

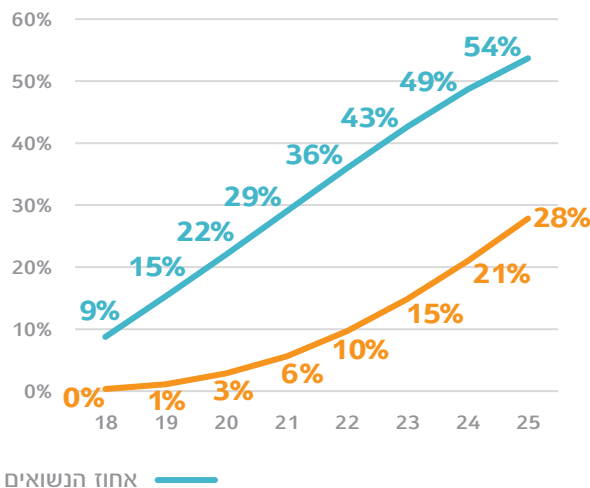
בהקשר של תוכנית יתד, נתונים אלו יוצרים מצב בו התוכנית "מאבדת" כשליש מהצעירות הערביות עד גיל 21, שכן בו הן כבר נשואות. זאת בשונה מהמצב בחברה היהודית (**תרשים 2**) בה הנשים מתחתנות בגילאים מאוחרים יותר באופן משמעותי (בגיל 21 רק כ-15% נשואות), והגברים נישאים בגילאים מאוחרים במעט בהשוואה לחברה הערבית.

19 ראו למשל: דיאא חאג' יחיא, מבקשים לשנות מעמד ומשלמים את המחיר: כך צעירים ערבים מגויסים לארגוני פשיעה, הארץ, 31.12.21, אוחדר בתאריך 05.01.2022;
20 אלכס וינרב, "על הקשר בין ריבוי צעירים, פשיעה אלימה ומחסורים בשוק הנישואים הערבי בישראל", מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, דצמבר 2021.

תרשים 2
אחוז הנשואים בחברה היהודית
על פי גיל ומגדר, שנת 2019

תרשים 1
אחוז הנשואים בחברה הערבית
על פי גיל ומגדר, שנת 2019

מקור: עיבוד נאס ללוח 2.35 נתוני שנת 2019 ולוח "אוכלוסייה, לפי קבוצת אוכלוסייה, דת, מין וגיל, סוף 2020", הלמ"ס, שנת 2021.

מעבר לנושאים רוחביים אלו, להלן ניתוח של מספר מאפיינים הרלוונטיים לנושא חוסר מעש באופן שונה לצעירות או לצעירים ערבים - על פי המגדר.

מכיוון שלא קיימים נתונים מדוייקים על חוסר המעש בקרב החברה הערבית, נתוני חוסר המעש ואומדני ההשתתפות של הצעירות והצעירים נבנו על בסיס הצלבת מקורות רבים, על מנת ליצור תמונת מצב רב ממדית של השתתפות הצעירים והצעירות הערבים במסגרות השונות בגילאי 18-25 באופן רב שנתי. ניתוח זה מאפשר מעקב אחר תמונת המאקרו של מאפייני חוסר המעש אל מול ההשתתפות של קבוצות אלו, באופן אשר יאפשר לאתר נקודות וסוגיות מרכזיות לטיפול.

4. חוסר מעש והשתלבות במסלולים - צעירות ערביות בגילאי 18-25

א. חוסר מעש

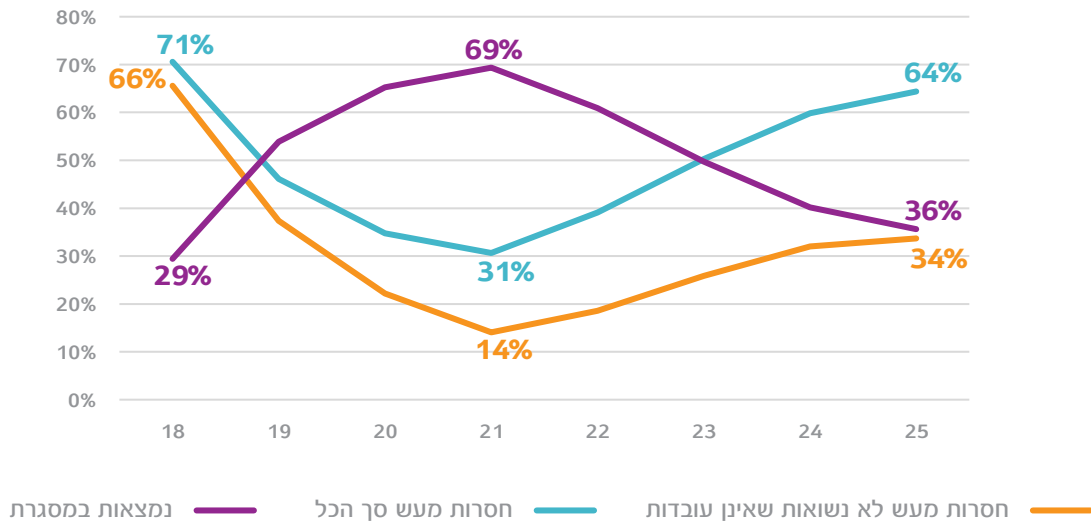
תרשים 3 מציג את "קערת חוסר המעש" של נשים ערביות בגילאי 18-25. בתחילת התקופה אחוזי חוסר המעש של צעירות ערביות גבוהים ביותר, וזאת ניתן להסביר על בסיס היעדר ברירות המחדל עבור החברה הערבית בסיום לימודי התיכון (בהיעדר השתתפות במסגרות צבאיות, מכינות אזרחיות, שנות שירות וכן הלאה) ושילוב מועט של הצעירות בתעסוקה. בגיל 21, אחוז חסרות המעש הינו הנמוך ביותר, בשל השתלבות בהשכלה ובתעסוקה (וכן במידה פחותה יותר בהכשרות מקצועיות), אך ככל הנראה ביציאה ממסגרות אלו מתקשות הנשים הערביות להשתלב בשוק התעסוקה, כאשר במקביל לכך רבות מהן נישאות והופכות לאימהות, כך שאחוז

חסרות המעש בקרבן עולה שוב באופן משמעותי. עליה זו נכונה הן בהכללת הנשואות שאינן עובדות והן בהפרדתן משאר הצעירות שאינן משתתפות באחד המסלולים.

תרשים 3

נמצאות במסגרת לעומת חסרות מעש בקרב נשים ערביות בגילאי 18-25 (אומדן)

מקור: על בסיס טבלה 1 ומקורותיה להלן

את פירוט נושא חוסר המעש אל מול ההשתלבות במסגרות בקרב צעירות ערביות לאורך השנים ניתן לראות בטבלה 1 להלן:

טבלה 1

אומדן השתלבות במסגרות - נשים ערביות בגילאי 18-25

מסגרת/שכבת גיל ²¹	18	19-20	21-22	23-25
חסרות מעש ונשואות שאינן עובדות ²²	71%	40%	35%	58%
נשואות שאינן עובדות	5%	10%	19%	27%
חסרות מעש ²³	66%	30%	16%	31%
שירות אזרחי, ²⁴ שנת מעבר ומעורבות אזרחית ²⁵	11%	8%	3%	0%
הכשרות מקצועיות ²⁶ וטכנולוגיות ²⁷	2%	5%	4%	3%
מכינות קדם אקדמיות והשכלה גבוהה ²⁸	9%	35%	41%	16%
רק עובדות ²⁹	7%	11%	17%	22%
סה"כ (מעוגל לאחוז הקרוב)	100%	100%	100%	100%

ב. תובנות לגבי השתלבות במסגרות על פי גיל - צעירות

עבור צעירות ערביות ניתן לראות כי **גיל 18** מאופיין בהשתלבות מוגבלת במסגרות מכל סוג, והיקף ההשתלבות בכלל המסגרות הינו נמוך ביותר, כך שכ- 71% מהנשים הינן חסרות מעש בשנה שלאחר תום לימודי התיכון. גם אם ניתן להניח שחלק מצעירות אלו עסוק בשיפור סיכויי הקבלה ללימודים אקדמיים, הפחתה של אחוז המתחילות לימודים אקדמיים בשנתיים שלאחר מכן (גילאי 19-20), וכן של אחוז הנשואות משאיר עדיין כ- 25%-20%, הנמצאות **בחוסר מעש עמוק**.

גילאי 19-22 מאופיינים בהשתתפות רחבה באופן יחסי של צעירות בכלל המסגרות, ובפרט **בהשכלה גבוהה**. יש לתת את הדעת על האתגרים המלווים צעירות ערביות במעבר ללימודים אקדמיים הכוללים יציאה מחוץ לגבולות המוכרים (פיזית, חברתית, שפתית וגיאוגרפית), מפגש עם תרבות יהודית כלל-ישראלית והצורך להתנהל באופן

21 לוח "אוכלוסייה, לפי קבוצת אוכלוסייה, דת, מין וגיל, סוף 2020", הלמ"ס, שנת 2021.
 22 יתרת הצעירות מתוך שנתון שכבת הגיל הרלוונטי אשר אינן נמצאות בשאר הקטגוריות.
 23 עיבוד נאס על בסיס נתוני הטבלה ומתוך נורית יכימוביץ-כהן, "אומדן ראשוני של מספר הצעירים הערבים שאינם משולבים בעבודה או בלימודים", מרכז המחקר והמידע של הכנסת, אוגוסט 2020.
 24 מקורות: "החינוך הטכנולוגי 2030 רצף למידה מחטיבת הביניים לעולם התעסוקה", הקבינט הציבורי לחינוך, פברואר 2021, שקף 27; מחקר של נסרין חדאד חאג' יחיא, מרב שביב, אריק רודניצקי וארן זינר אשר יראה אור בקרוב: "מעורבות קהילתית והשתתפות אזרחית של צעירים ערבים בישראל", קרן גנדיר והקרן למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי נכתב על ידי חברת נאס לייעוץ ומחקר חברתי וכלכלי, אוגוסט 2020, עמ' 18.
 25 "מעורבות קהילתית והשתתפות אזרחית של צעירים ערבים בישראל", עמ' 6-8.
 26 "תוכנית לקידום ההשתלבות של החברה הערבית בשוק העבודה", המכון הישראלי לדמוקרטיה וקרן פורטלנד, יולי 2021.
 27 מתוך מצגת של המכון הממשלתי להכשרה טכנולוגית והמשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, הוצגה במאי 2021.
 28 נתוני תשפ"א (2020/21), התקבלו מהמועצה להשכלה גבוהה. התפלגות המשתתפים בין השנתונים נקבעה על פי נתוני הרשמה למלגת אירתקא, נתוני הסטודנטים הערבים הלומדים בחו"ל (שנת 2018) ונתוני הנשירה בין שנה א' לב' מתוך "חסמים להשתלבות האוכלוסייה הערבית במערכת ההשכלה הגבוהה", אגף הכלכלן הראשי, משרד האוצר, ספטמבר 2019.
 29 נתוני שנת 2019, מתוך מחקר של נסרין חדאד חאג' יחיא, מרב שביב, אריק רודניצקי וארן זינר אשר יראה אור בקרוב.

עצמאי. השתתפות של צעירות **בהכשרה מקצועית וטכנולוגית** נשארת נמוכה לכל אורך התקופה (בין 2%-5%), ובהינתן שלכמחצית מהצעירות בכל שנתן אין תעודת בגרות המאפשרת השתלבות בהשכלה גבוהה, ניתן להסיק כי נתיב זה אינו מנוצל דיו כאפשרות למוביליות חברתית.

בגילאי 23-25, מסיימות מרבית הנשים את השתתפותן בהכשרות ולימודים, אך לא נצפה מעבר ישיר לשוק העבודה, ובהתאם ניתן לראות גידול בקבוצת חסרות המעש. גידול זה ניתן להסבר הן בשל אחוז הנשואות בגיל זה (כ-40%), והן בשל קושי להשתלב בשוק התעסוקה באופן כללי ובפרט בתחום ההולם את הכשרה הנרכשת.

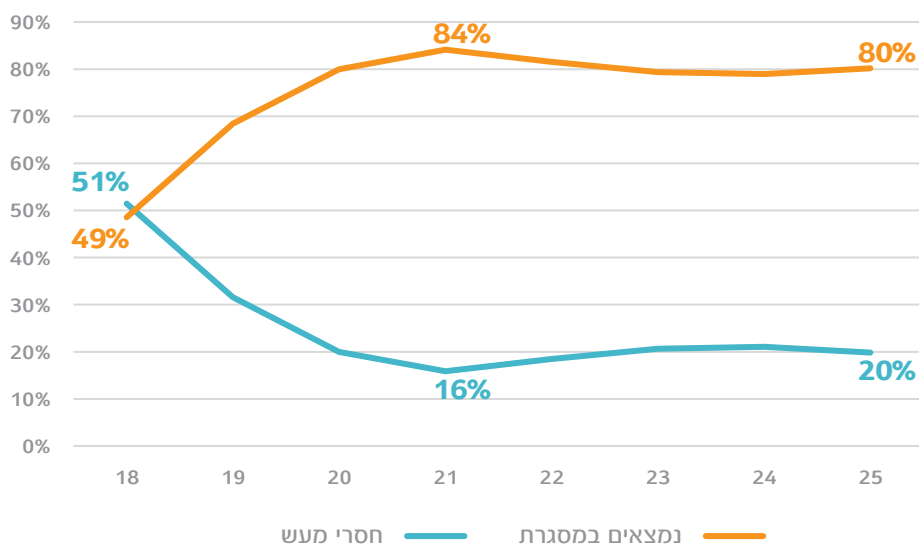
5. חוסר מעש והשתלבות במסלולים - צעירים ערבים בגילאי 18-25

א. חוסר מעש

ניתן לראות (**תרשים 4**) כי בקרב בנים ערבים צעירים נושא חוסר המעש מתבטא באופן שונה מהותית מאשר אצל הצעירות. בדומה לצעירות הערביות, גם בקרב הבנים שיעור חסרי המעש בסיום גיל בית הספר הינו הגבוה ביותר, אולם בשונה מהצעירות הערביות, מגמת חוסר המעש בקרב הבנים אינה חוזרת לשיעורים אלו בתום התקופה. הגברים הערבים משתלבים בשיעורים נמוכים בהשוואה לנשים בלימודים האקדמיים, אך הם 'מפצים' על כך בהשתלבות רחבה ומוקדמת בהרבה בשוק העבודה. יחד עם זאת נראה כי גם בקרב הגברים קיים קושי במעבר מהכשרות ולימודים לתעסוקה, כאשר בגיל 21 אחוז חסרי המעש הינו הנמוך ביותר (16%) ואחוז הגברים במסלולי הכשרה ולימודים הוא הגבוה ביותר (84%), ואילו עם סיום ההכשרות והלימודים ניתן לראות כי סך כל הצעירים המשולבים יורד ל-80%, כך שהעלייה בתעסוקה אינה מפצה באופן מלא על ירידת ההשתתפות בהכשרות ולימודים.

תרשים 4

נמצאים במסגרת לעומת חסרי מעש בקרב גברים ערבים בגילאי 18-25 (אומדן)

מקור: על בסיס טבלה 2 להלן

את פירוט נושא חוסר המעש אל מול ההשתלבות במסגרות בקרב צעירים ערבים לאורך השנים ניתן לראות בטבלה 2 להלן:

טבלה 2

אומדן השתלבות במסגרות - גברים ערבים בגילאי 18-25³⁰

שכבת גיל	18	19-20	21-22	23-25
חסרי מעש	51%	26%	17%	21%
צבא, ³¹ שירות אזרחי, שנת מעבר ומעורבות אזרחית	10%	9%	1%	0%
הכשרות מקצועיות וטכנולוגיות	4%	9%	8%	5%
מכינות קדם אקדמיות והשכלה גבוהה	5%	19%	20%	9%
רק עובדים	30%	37%	54%	66%
סה"כ (מעוגל לאחוז הקרוב)	100%	100%	100%	100%

ב. תובנות לגבי השתלבות במסגרות על פי גיל - צעירים

בשנה שלאחר סיום לימודי התיכון, מתקשים גם הגברים הערבים למצוא את מקומם. בשונה מהנשים, גברים רבים משתלבים באופן מהיר בשוק התעסוקה ללא הכשרה מוקדמת, ונראה כי רבים אינם יוצאים בהמשך הדרך להכשרה או ללימודים, כך שיכולת התפתחותם המקצועית והמוביליות החברתית שלהם נותרות מוגבלות. רוב הצעירים הדרוזים וכן מעט מהצעירים הבדואים משתלבים בשירות צבאי. סך הכל נמצא כי 51% מהצעירים הערבים בגיל 18 הינם חסרי מעש. בדומה למצבן של צעירות ערביות, ניתן להניח שחלקם עסוקים בשיפור סיכויי הקבלה ללימודים אקדמיים, אולם אל מול נתוני הנשירה הגבוהים של הבנים הערבים טרם סיום 12 שנות לימוד, ואל מול השיעורים הנמוכים של השגת תעודת בגרות בכלל ובגרות איכותית בפרט, ניתן להניח כי מרבית הצעירים חסרי המעש נמצאים **בחוסר מעש עמוק** כבר בגיל 18.

בדומה לנשים, **גילאי 19-22** מהווים את התקופה בה שיעורי ההשתתפות בהכשרות ולימודים הינם הגבוהים ביותר, אך בשל נתוני הבסיס הנמוכים של הגברים עם סיום התיכון, השתתפותם בהשכלה גבוהה ובהכשרות מקצועיות אינה מגיעה לשיעורי ההשתתפות של הנשים, כאשר במקביל ההשתלבות בשוק העבודה הולכת וגדלה. במעבר בין גילאי 19-20 ל-21-22, נראה כי יוצאי הצבא משתלבים באופן ישיר בשוק התעסוקה, וככל הנראה משתלבים בשיעורים נמוכים בהשכלה גבוהה והכשרות. השתלבות הגברים בהכשרות המקצועיות והטכנולוגיות אמנם גדולה מהשתלבות הנשים, אך לאור העובדה שליותר מ-60% מהגברים בשנתון אין תעודת בגרות אוניברסיטאית, ולכן אלו הם מסלולי ההכשרה הרלוונטיים עבורם, ניכר כי קיימת תת

30 מקורות הנתונים זהים למקורות המצוינים בטבלה 1, אלא אם צוין אחרת.
 31 טל לב רם, "בלעדי: הנתונים המעידים על זינוק חד במספר המוסלמים המתגייסים לצה"ל", מעריב, פורסם ביום 18.07.2021, אוחד בתאריך 29.11.21. לא נמצאו נתונים רשמיים עדכניים בנושא.

השתתפות במסלולים אלו. ההשתתפות הנמוכה יחסית של צעירים ערבים (גברים) בהשכלה גבוהה מתוארת בספרות כאחת הסיבות לעליה ב"חוסר יציבות ואלימות" שכן "... השפעות אלו של בליטת הנוער³² נראות חזקות יותר במדינות שהרחיבו במהירות את החינוך העל-יסודי וזה ללא ספק המצב בישראל... נראה שהסיבה לכך, בין היתר, היא שעלייה ברמת ההשכלה אינה קשורה רק לציפיות גבוהות יותר ברמת הפרט ולסימנים רבים יותר להתקדמות כלכלית ולעושר ברמת הכלל, אלא גם להדרה נרחבת יותר של מעוטי השכלה משוק העבודה ההולך ומתבסס על עובדים מיומנים. גם זה ללא ספק המצב בישראל.³³

גילאי 25-23, הן השנים בהן מצטמצמת השתתפות הגברים בהכשרה ולימודים, וממשיך הגידול בשיעורי ההשתתפות בשוק התעסוקה, אך כאמור לעיל, נראה כי גידול זה אינו משתווה לאחוז מסיימי הלימודים, ובהתאם נצפית עליה מתונה באחוז חסרי המעש בגילאים אלו.

6. סיכונים בקרב המשולבים במסלולים

בשנים האחרונות ניתן דגש גדול (ובצדק) בכל הנוגע לחסרי מעש ויכולת ההשתלבות שלהם בחברה באופן איכותי בהמשך הדרך, כי שפורט לעיל. עם זאת, במסגרת תהליך האיבחון הנוכחי, עלה כי חשוב לשים את הדגש גם על הסיכונים אליהם נחשפים צעירים הנמצאים במסלול, שכן עובדת היותו של צעיר או צעירה בתעסוקה, בתוכנית חברתית, בהכשרה או בלימודים, גם אם היא מעידה במרבית המקרים על כך שהם נמצאים בדרך לשיפור מצבם, אינה בהכרח מורידה את רמת הסיכון בו הוא או היא נמצאים. להלן שתי דוגמאות להמחשה:

א. עול כלכלי ונפשי

במסגרת המחקר עלה כי העול הכלכלי המונח על כתפי הגברים הצעירים הינו היבט משמעותי ביותר בהגדרת גורמי הסיכון. ראשית, עולה כי העול הכלכלי אינו רק צרכי המחיה של הצעיר עצמו אלא כולל את צרכי המשפחה ולעיתים אף המשפחה המורחבת (הן מבחינת פרנסה יומיומית, והן בהקשר של חובות עבר או של משברים כלכליים בלתי צפויים אשר מצופה מהצעירים הערבים להשתתף בפתרונם). שנית עולה כי עדיין קיים לחץ רב על צעירים ערבים להרוויח כסף שיאפשר להם לבנות בית כתנאי לנישואין. כפי שיפורט להלן, לכך יש להוסיף את הקושי של צעירים אלו בקבלת אשראי מהבנק, אשר יחד עם הלחצים הכלכליים בהם נמצאים הצעירים הערבים, מייצר אווירה בה הדרך אל השוק האפור ו/או חיפוש אחר הזדמנויות כלכליות מפוקפקות הינה קצרה.

בתרשים 5 ותרשים 6 ניתן לראות כי ככל שהלומדים מתבגרים, שיעורי התעסוקה שלהם במהלך הלימודים עולים, כאשר כבר בגיל צעיר יחסית ישנו אחוז משמעותי של צעירים וצעירות ערבים שעובדים, ואחוז זה יותר ממוכפל עד הגיעם לגיל 25.

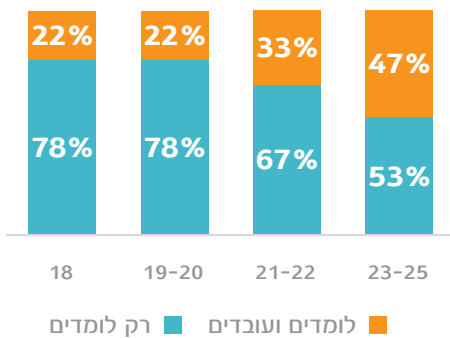
32 "בליטת הנוער" הינו מושג הבא לתאר מציאות בה קיימת חריגה במבנה הגילאים של אוכלוסייה מסוימת כך שקבוצת הנוער או הצעירים גדלה באופן חריג. במקרה של החברה הערבית כיום, קבוצת הגיל של בני 22-18 הינה חריגה בגודלה ביחס לשאר קבוצות הגיל באוכלוסייה מעל גיל 5.

33 אלכס וינר, "על הקשר בין ריבוי צעירים, פשיעה אלימה ומחסורים בשוק הנישואים הערבי בישראל", עמ' 6.

במקביל, עולה כי שיעורי התעסוקה של צעירים לומדים גבוהים באופן משמעותי משיעורי התעסוקה של צעירות לומדות. בהינתן האתגרים העומדים בפני צעירים ערבים (בנים) בעת השתלבותם בלימודים (פער אקדמי, שפה, מעבר למגורים מחוץ לבית וכן הלאה), הוספת הלחצים הכלכליים - האישיים שלהם והרחבים של משפחתם - והציפיות החברתיות הנלוות ללחצים אלו, בהחלט יכולים להעמיד אותם במצב של "סיכון לסיכון". מצב זה יכול להתבטא בלחץ, דיכאון, כניסה לשוק אפור או לפשיעה לטובת השגת כסף מהיר, כמו גם גרירת לימודים ונשירה אשר תוביל ליציאה מהמסלול.

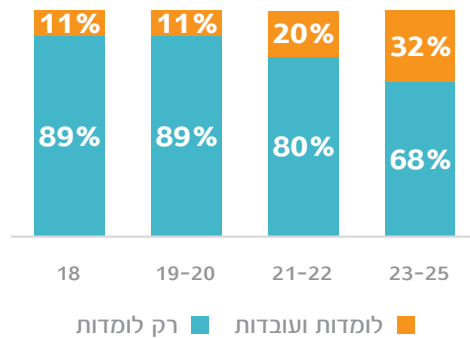
תרשים 6

שיעורי תעסוקה בקרב הלומדים (הכשרות ואקדמיה)

תרשים 5

שיעורי תעסוקה בקרב הלומדות (הכשרות ואקדמיה)

מקור: עיבוד נאס, אחוזי תעסוקת הלומדים מתוך מחקר של נסרין חדאד חאג' יחיא, מרב שבבי, אריק רודניצקי וארן זינר אשר יראה אור בקרוב

בנוסף לעול הכלכלי שתואר לעיל, גם משבר הזהות של הצעירים הערבים מתרחב באקדמיה במסגרת המפגש עם החברה הכללית ולצד תחושת חוסר השייכות, ויחד עם האתגרים האקדמיים המשמעותיים מובילים לדיכאון ואף סיכון לאובדנות. לדוגמא, מחקר שנעשה בקרב סטודנטיות ערביות, חשף כי ל-20% מהן היו מחשבות אובדניות, וכי ל-45% היו סימפטומים חמורים של דיכאון.³⁴

ב. תעסוקה שוחקת/פוגענית

מסגרת נוספת שהתגלתה במחקר הנוכחי כמגלמת בתוכה סיכונים היא תעסוקה של צעירים וצעירות ללא לימודי המשך. לצעירים אלו ייצוג יתר בתחומי תעסוקה שוחקים ולעיתים אף פוגעניים בגמול כלכלי נמוך. כך, קרוב למחצית מהגברים הערבים בגילאי 18-35 (44%) מועסקים בתחומי החקלאות, הבינוי והתעשייה, בעוד 39% מהנשים הערביות מועסקות בתחומי המכירות והשירותים (לעומת 25% מהיהודיות).³⁵ בסקר שערכה רשות הצעירים של המשרד לשוויון חברתי בקרב צעירים בגילאי 18-35, 17% מהמשיבים הערבים דיווחו כי הם מועסקים על ידי חברות כוח אדם (לעומת 8% בחברה היהודית), 51% דיווחו כי הם מועסקים באופן חלקי (לעומת 36% בחברה

34 ד"ר סמי חמדאן, הרצאה על "אובדנות בקרב החברה הערבית".
35 מצגת שהוצגה על ידי המשרד לשוויון חברתי ביום 07.04.2021.

היהודית) ו-48% מהמשיבים הערבים דיווחו כי הם חוששים משכר נמוך ושחיקת שכר מול שעות עבודה רבות ביחס לשינויים הצפויים בעתיד בשוק העבודה (לעומת 10% בחברה היהודית).³⁶ בנוסף לכך עלה במסגרת המחקר הנוכחי כי רבים מצעירים אלו חשופים לגורמי סיכון נוספים כגון אי מתן זכויות סוציאליות, שכר מתחת למינימום, תשלום "בשחור", התעמרות ופגיעות נוספות.

כלומר, צעירים אלו, על אף שהם מועסקים, עובדים לעיתים קרובות בתעסוקה לא-מתגמלת, לא-מקצועית, חלקית ועונתית, וחשופים לגורמי סיכון רבים. בנוסף לכך הם חסרי אופק תעסוקתי וללא קבלת סיוע יהיו "כלואים" במשרות מסוג זה בהמשך חייהם הבוגרים.

7. סיכום: מיהם צעירים ערבים בסיכון - עומק הסיכון ו"סיכון לסיכון"

מהנתונים עולה כי צעירים וצעירות מהחברה הערבית בישראל מגיעים לגיל 18 בו הם אמורים לצאת לחיים הבוגרים מרקע חלש ומוחלש. עוד עולה כי מצבם של נשים ושל גברים שונה בגילאים הרלוונטיים לתוכנית יתד - מבחינת האפשרויות הפתוחות בפניהם/ן, מבחינת הציפייה החברתית מהם/ן ומבחינת המסלולים השכיחים בקרבם/ן. צעירים ערבים משתלבים יותר מהר ובאחוזים גבוהים יותר בשוק התעסוקה, אך משתלבים בהיקפים נמוכים בהכשרות ובהשכלה הגבוהה. בהיעדר רקע אקדמי (או אפילו בגרות) ובהיעדר הכשרה, מרביתם משתלבים בתעסוקה שאינה מקצועית ואינה איכותית, ולכן מאפשרת ביטחון תעסוקתי ומוביליות חברתית מוגבלים ביותר. צעירות ערביות לעומת זאת, נישאות מוקדם יותר ומשתלבות באחוזים גבוהים יותר בהשכלה גבוהה, אך משתלבות באחוזים נמוכים מאוד בשוק העבודה ונתרות בשיעורים גבוהים של חוסר מעש.

חשוב לציין כי אומדן מדויק של מספר ואחוז הצעירים הערבים בסיכון אינו אפשרי שכן נתונים קשיחים אינם קיימים בשל היעדר הגדרה מוסכמת ורשמית לגבי מי נחשבים 'צעירים ערבים בסיכון'. אולם, במחקר זה נמצא כי **על אף מספר מאפייני סיכון דומים, סביבת החיים, מאפייני החיים ומסלולי חיים של הצעירים הערבים בסיכון שונים לעיתים קרובות מאלו של מקביליהם היהודים - מבחינת רוחב הסיכון, עומק הסיכון, שכיחות הסיכון, ובשל החפיפה בין כל אלו. חלק ניכר מהצעירים הערבים נמצאים על 'קרח דק' וצריכים להיכלל תחת הגדרה של "סיכון לסיכון", כאשר מגוון של חסמים וכשלים יומיומיים עלולים להוביל אותם במהרה למצבי סיכון עמוקים יותר.**

מתוך כך מוצע להגדיר את קהל היעד של יתד כמורכב מצעירים וצעירות ערבים המתמודדים מול מספר גורמי סיכון פנימיים, משפחתיים/קהילתיים הנפגשים עם האתגרים הסביבתיים בתוך החברה הערבית ובמעבר למפגש עם החברה הכללית, זאת לצד ובמפגש עם ציר ההתקדמות (או אי ההתקדמות) של הצעיר/ה לפי מסגרות החיים.

³⁶ "סקר ודו"ח: עמדות תעסוקה וגמישות תעסוקתית בקרב צעירים", מכון מאגר מוחות עבור רשות הצעירים במשרד לשוויון חברתי ובשיתוף עם התאחדות הסטודנטים והסטודנטיות הארצית, נובמבר 2019.

ב. נקודות סיכון לפי מסגרות

מהנתונים אשר פורטו לעיל עולה כי קיימות שתי נקודות זמן בהן פוטנציאל הסיכון גבוה במיוחד עבור צעירים וצעירות מהחברה הערבית. אלו הן השנה שלאחר סיום בית הספר -

בה אחוז חסרי וחסרות המעש הוא הגבוה ביותר, ובמעבר ממסגרות הלימודים וההכשרה לשוק התעסוקה - שלב בו נראה כי חלק ניכר מהבוגרים מתקשים לממש את ההשקעה שעשו ואינם

סיפורים לא מסתיימים, אנחנו מלווים

אותם עד גיל 25, גם אם כבר השיגו

את המטרה"

איש צוות של יתד

מצליחים להשתלב (כפי שניתן לראות בתרשימים 3 ו-4 לעיל). כפי שפורט, בנוסף לשתי נקודות זמן אלו, גם התקופות בהן נמצאים הצעירים והצעירות בתוך מסגרות הלימודים וההכשרה מהוות פוטנציאל למצבי סיכון. חשוב לציין כי ציר הזמן אינו זהה עבור כלל הצעירים - לדוגמא עבור גברים שאינם משלימים 12 שנות לימוד, הכניסה לשוק העבודה תתרחש לעיתים לפני גיל 18. ההתקדמות לאורך השנים גם היא אינה קבועה ומושפעת ממידת השתלבות וההתקדמות במסגרות לצד אירועים והתפתחויות בציר המשפחתי והאישי, אשר עלולים להפוך את כיוון ההתקדמות. בטבלה 4 מוצגים גורמי הסיכון על פי החלוקה למסגרות החיים.

טבלה 4

נקודות סיכון על פי מסגרות

בית הספר	כניסה למסלולים (שנת מעבר, אקדמיה והכשרות, תעסוקה)	נשירה במהלך מסלול
<ul style="list-style-type: none"> נושאים (מרדף אחר אחוזי זכאות גבוהים של בתי הספר מעודד הנשירה) נשירה סמויה כישורים פדגוגים ורכים חלשים בשל חולשת מערכת החינוך העדר הכוונה בבית הספר לקראת השלב הבא מחסור במסגרות ומסלול מובנה בסיום התיכון - בפרט מסגרות ויעודיות לצעירים בסיכון 	<ul style="list-style-type: none"> אתגר ביציאה מהבית והתנהלות עצמאית במרחב (תלות וציפיה הדדית בין ההורים והצעירים) השתלבות במסלול אינה בהכרח מהווה יציאה ממצב סיכונים סיכון גבוה לנשירה מהמסלול לצעירים ולמשפחותיהם לא תמיד ברורה התועלת הצפויה מהשתתפות בהכשרה ולימודים עלויות ישירות ואלטרנטיביות של הלימודים 	<ul style="list-style-type: none"> חסמים במעבר בין תיכון לבין הצלחה במסגרות המשך - חסמי רמה אקדמית, תרבות, שפה, מוביליות, הכרות ועוד הצורך לסייע בפרנסת המשפחה במקביל ללימודים במקרה של נשירה - שילוב בין חוויות כישלון וחוסר בתמיכה עלול להוביל להתדרדרות מהירה
סיום מסלול (שנת מעבר, אקדמיה והכשרות)	תעסוקה	משפחתי ואישי
<ul style="list-style-type: none"> בדומה לסיום בית הספר, בשל הגיל הצעיר, היעדר הכוון, חוסר במודלים לחיקוי, חוסר במסלולים מובנים - קושי במעבר בין מסגרות ומשם הדרך לחוסר מעש קצרה מאד 	<ul style="list-style-type: none"> העסקה פוגענית (כגון מניעת תנאים סוציאליים) תת-תעסוקה (חלקי, לא לפי הכישורים, אי-מיצוי פוטנציאל) תעסוקה לא מקצועית, צווארון כחול, פיזי, משרות בסכנת התייתרות תעסוקה ביישוב מוטת קשרים ופוליטיקה על חשבון כישורים אפליה 	<ul style="list-style-type: none"> בעיות כלכליות ורפואיות במשפחה הקרובה נישואים והורות מוקדמת (לרבות במהלך המסלולים) יכולת מוגבלת של משפחות דור ראשון להשכלה גבוהה לתמוך ולהכווין לאורך המסלולים וצמתי ההחלטה חוסר בשלות לעצמאות, לזוגיות, להתמודדות עם קשיים. צורך לפתח כישורי חיים, תמונת עתיד וכישורים רכים חסרים.

פרק שני: תוכנית יתד כיום

מטרת פרק זה היא לאגם נתונים ולהמשיג את תמונת המצב של התוכנית כיום, הן מבחינת המבנה הארגוני של התוכנית והממשקים עם תוכניות מקבילות, והן בכל הנוגע למאפייני המשתתפים ואיפיון סוגי ההשתתפות בתוכנית. הצגת נתונים אלו מאפשרת מבט מגבוה על נתוני המאקרו של התוכנית ומציפה סוגיות רחבות ואתגרים הקשורים בהפעלת התוכנית.

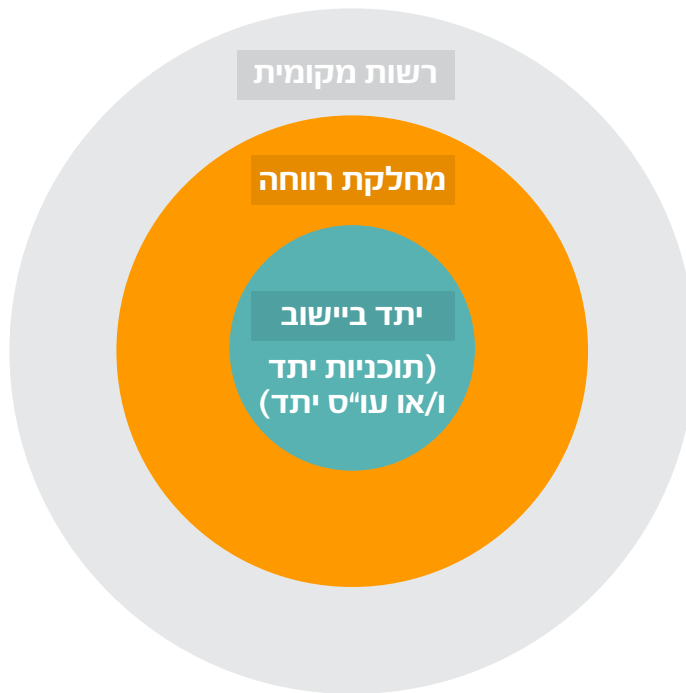
1. מבנה התוכנית

בעקבות החלטת ממשלה שהתקבלה בשנת 2016, החלה תוכנית יתד לפעול בשנת 2017. התוכנית פועלת באופן זהה ביישובים היהודים והערבים הן מבחינת מבנה התוכנית והן מבחינת המענים הקיימים בה,³⁷ הכשרת הצוותים וכן הלאה. עו"ס יתד ו/או עובדי תוכנית במסגרת יתד (כגון עובדי תוכנית מרחב קידום תעסוקה, עו"ס מעגל בנים/בנות וכדומה), כפופים מנהלתית ומקצועית למחלקת הרווחה בכל רשות מקומית/עירייה, ובנוסף קיימת כפיפות מקצועית לממונה מחוזית של יתד, אשר נמצאת במקביל בקשר ישיר עם מנהל מחלקת הרווחה וראש הרשות. האחריות בפועל של עו"ס יתד ברשות משתנה, ותלויה הן בניסיונו של העו"ס והן בגודל מחלקת הרווחה ברשות (הנגזר מגודל הרשות ותקציביה). האחריות נעה בין ביצוע תפקיד עו"ס יתד בלבד, לבין תפקיד נוסף כראש צוות במחלקה.

תרשים 7

מבנה יתד - היררכיה בתוכנית

א.תפקיד עו"ס יתד

עו"ס יתד מועסק בהיקף של 75% משרה ללא תלות בגודל היישוב ומספר הצעירים בו, כאשר המדינה ממנת 75% מהשכר בפועל והרשות משלימה את היתרה. במסגרת

זו לעו"ס יתד שני תפקידים: התפקיד הראשון כולל ליווי פרטני של צעירים בסיכון ביישוב (60 צעירים על פי התקן, אולם בפועל פעמים רבות מספר המלאים גדול משמעותית), הכולל איתור, אינטייק,

יש צעירים שמגיעים ביום ראשון וביום חמישי אני כבר לא זוכר שהם היו"

איש צוות של יתד ביישוב גדול

בניית תוכנית אישית, סנגור, תיווך והפנייה לגורמים נוספים וכן ליווי מתמשך וקבוע ובפרט בנקודות משבר. התפקיד השני הוא תכלול מערך פעילות הרווחה ביישוב עבור צעירים במצבי סיכון. תפקיד זה אינו מוטל

"מטפלים ב-200 צעירים מתוך 7,000 בקבוצת הגיל כאשר מתוכם כנראה משהו כמו 1,400 נמצאים בסיכון"

איש צוות של יתד ביישוב גדול

על עו"ס יתד באופן בלעדי, אך הוא בעל התפקיד שאמור להוביל ולפתח את תחום הצעירים בסיכון ברשות המקומית - תפקיד הכולל הובלה מקצועית של הנושא, יצירת שיתופי פעולה, בניית מערך

מענים ושירותים ועוד. בפועל היקף העשייה של העו"ס בהיבט זה אינו אחיד, כאשר תוכנו והיקפו משתנים מיישוב ליישוב, בין השאר כתלות בהתפתחות תחום הצעירים במחלקת הרווחה, המהווה תחום חדש אשר נכנס לרשויות רק לפני כ-4 שנים.

ב. תוכניות יתד

במסגרת יתד מופעלות מספר תוכניות עבור כלל האוכלוסיות המשתתפות בה. הבולטות שבהן הפועלות בחברה הערבית הן 'מרחב לתעסוקה', 'איתור והכוון לתעסוקת צעירים', 'מעגלי צעירים/ות', 'בית חם לצעירות', 'בשבילי' ומיזם 'נור' (ראו פירוט התוכניות להלן). תוכניות אלו נבנו עבור החברה הכללית והתאמתן לחברה הערבית נעשית במרביתה על ידי העובדים בשטח, בעוד יוצאת מהכלל היא תוכנית מיזם נור אשר נבנתה באופן ייעודי עבור צעירות ערביות.

בחירת התוכניות הפועלות בכל רשות מתבצעת כהחלטה משותפת של מחלקת הרווחה ווהממונה המחוזית של יתד ותלויה בהיקף התקציב של הרשות ממשרד הרווחה, והתוכניות מסופקות על פי השָׁמוֹת (תקנים) הקובעות את מספר המשתתפים מהישוב. תוכנית נור הינה שונה בכך שאינה פועלת על פי השָׁמוֹת ותקציביה מגיעים ממשרד הרווחה, ביטוח לאומי וקרן רש"י. במרבית התוכניות ניתן להשתלב רק על ידי הפנייה של עו"ס יתד ומחלקת הרווחה, אולם לחלקן יכולים המשתתפים להגיע באופן ישיר, ובהמשך על פי צורך התוכנית תפְּגה את המשתתף להמשך טיפול של עו"ס יתד.

לרשות כל עו"ס יתד עומד גם תקציב "סל גמיש" לטובת מתן מענים בהתאמה לצרכי הצעירים ברשות המקומית, וכן עומד לכל רשות תקציב פעולה במסגרתו יש באפשרותו לפתח מענים נוספים. בנוסף, קיימים מענים הפועלים ברמה הארצית עבור כלל אוכלוסיות יתד - כגון טיפול בחובות וסיוע בשכר דירה - אשר אינם מגיעים מהרשות ותקציביה.

טבלה 5

תקציר התוכניות המרכזיות ביתד

תוכנית בשבילי	בתים חמים	מרחב לקידום תעסוקה
<p>התוכנית פועלת במרכזי הצעירים ברשויות המקומיות ומעניקה ליווי אישי והכוונה לצעירים בנושאי השכלה ותעסוקה, סיוע בחיזוק הקשר המשפחתי ובפיתוח הרישיות והשייכות החברתית.</p> <p>התוכנית פועלת בשיתוף המשרד לפיתוח הפריפריה, הנגב והגליל והמשרד לשוויון חברתי. השנה הופעלה ב-22 רשויות ונתנה מענה ליותר מ-600 צעירות וצעירים בסיכון.</p>	<p>מסגרות לצעירות בשעות אה"צ הכוללת ליווי, מענה קבוצתי, הפגה ופנאי, עם תקציב ייעודי לאוכל ופעילות.</p> <p>מיזם ההשכלה</p> <p>מיזם משותף של יתד עם ג'וינט אשלים וקרן רש"י שמטרתו להגדיל את מספר הצעירים שמשתלבים בהשכלה על תיכונית ולצמצם את הנשירה במסודות הלימוד.</p> <p>מחוז צפון ודרום הם המחוזות שנבחרו להפעלת המיזם. בכל מחוז נבחרו כ-12 ישובים עם אופי עירוני וכפרי ובעלי אוכלוסייה מגוונת.</p>	<p>התוכנית המרכזית לקידום תעסוקת צעירים ביתד, התוכנית פועלת היום בכ-160 רשויות באמצעות אגף תעסוקת רווחה במנהל תעסוקת אוכלוסיות בזרוע העבודה.</p> <p>מטרת התוכנית היא שילוב צעירים וצעירות במצבי סיכון בעולם התעסוקה והיא מספקת מענה ייחודי המותאם לקשת רחבה של צעירים במצבי סיכון ולמגוון מטרות תעסוקתיות.</p> <p>מקדמי התעסוקה של התוכנית מלווים את הצעירים במשך שנה ופועלים יחד עימם לשינוי תפיסות מעכבות, הכרה בחוזקות, הגדרת מטרות, רכישת מיומנויות וכלים להשתלבות מוצלחת בעולם העבודה.</p>
<p>איתור והכוון</p>	<p>מקושרים</p>	<p>מעגלי צעירים/ צעירות</p>
<p>איתור והכוונה של צעירות וצעירים על רצף מצבי הסיכון למיצוי זכויות, תוך דגש על "עבודת שטח", איתור וליווי אקטיבי וקצר טווח". מרכיבי התוכנית:</p> <p>(1) עבודת שטח ואיתור אקטיבי</p> <p>(2) ליווי אישי קצר טווח - הליווי האישי מתבצע באופן של חונכות אישית, יעוץ וליווי פרטני לצורך מיצוי זכויות, חיזוק מיומנות, שיפור יכולת ההסתגלות ובניית חליפה אישית עבור כל צעירה, תוך קשר ומעורבות עם בני משפחה וגורמים רלוונטיים נוספים מהקהילה, המשמעותיים עבורה.</p> <p>(3) מיצוי זכויות אקטיבי - ליווי אקטיבי למיצוי זכויות בכל תחומי החיים.</p>	<p>צעירים רבים ממשיכים להישען על משפחתם והוריהם לצורך קבלת תמיכה חומרית ונפשית. לכן, לנוכחותם של מנטורים - דמויות מלוות משמעותיות בחיי הצעירים, חשיבות עצומה במסע לעבר חייהם הבוגרים. לשם כך קיימת תוכנית "מקושרים", המשותפת למשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, קרן רש"י, ארגון הג'וינט והרשת להתנדבות ישראלית.</p> <p>התוכנית, מאגדת ומשמשת גב מקצועי עבור עמותות וגופים שונים הפועלים בשטח ומלווה אותם בליווי צעירים בסיכון. בשנה האחרונה החלה התוכנית לעבוד באופן ייעודי עם האוכלוסייה החרדית והערבית.</p> <p>הצעירים המשתתפים בתוכנית מקושרים מלווים במשך שנה ע"י מנטור/ית, לרוב מהקהילה הקרובה להם, אשר מסייעים להם בכניסה לחיים בוגרים ועצמאיים.</p>	<p>מפגשים שבועיים מופרדים מגדרית היוצרים קבוצת השתייכות ושיח בנושאים הנוגעים לבעיות: יחסים, זוגיות, זכויות, קבלת החלטות וכו'.</p> <p>המעגל נפגש אחת לשבוע אחר הצהריים למשך 5 שעות, וכולל מענה קבוצתי וארוחה.</p> <p>מיזם נור לקידום נערות וצעירות בחברה הערבית</p>
<p>תוכנית לטיפול בחובות</p>		<p>המיזם מיועד לנערות וצעירות ערביות בגיל 17-25 המתמודדות עם מצבי מצוקה חברתית, כלכלית או משפחתית וסובלות ממינוס הזדמנויות. עם זאת, הן בעלות מוטיבציה להשתלב במיזם, לחולל שינוי מהותי בחייהן ולמען עתידן ולמצות את יכולותיהן ושאיפותיהן. בתחום האישי-חברתי, בתחום הלימודים וההשכלה ובתחום התעסוקה. המיזם אשר פועל ב-7 ישובים וכולל כ-100 צעירות, משותף למשרד העבודה הרווחה והשירותים החברתיים, קרן רש"י, קרן ביידר וקרנות ביטוח לאומי.</p>

ג. ממשקי יתד אל מול תוכניות מקבילות לקהל היעד

האקוסיסטם של יתד מורכב מגופים רבים הפועלים עם קהל היעד לפני, אחרי ו/או במקביל להשתתפותו ביד. ³⁸ מספר גורמים מפנים צעירים פוטנציאליים לתוכנית ומהווים 'משפך' דרכו מגיעים צעירים לתוכנית יתד, כגון בתי הספר התיכונים, מחלקות הרווחה לנוער, שירות המבחן ועוד. מספר תוכניות ומסגרות פועלות במקביל לתוכנית יתד ובראשן מרכזי הצעירים, תוכנית ריאן, תוכנית רואד וכן לשכת התעסוקה. בנוסף, כאשר צעיר או צעירה מפסיקים להיות משויכים לתוכנית בשל נישואין, הורות או גיל, הם מועברים במידת הצורך להמשך טיפול תחת תחום פרט ומשפחה ברווחה. במסגרת התפקיד המערכתי של עו"ס יתד, עליו ליצור שיתופי פעולה עם גורמים אלו ולפעול איתם ומולם בסנכרון. ממחקר השטח עלה כי סנכרון זה אינו מתבצע כיום באופן המיטבי וכי מומלץ להגבירו ולמסדו - הן על מנת לתת מענה מיטבי למשתתפי יתד הקיימים והן כדי לייצר 'משפך' אפקטיבי יותר לקליטת משתתפים חדשים (ראו בפרק ההמלצות להלן).

בנוסף לתוכניות אלו, פועלות בשטח תוכניות של גופי חברה אזרחית נוספים, אך היקף פעילויות אלו בהשוואה לקיים בחברה היהודית הינו מצומצם. כתוצאה, מספר המענים הניתנים לצעירים ערבים בסיכון מוגבל הן בשל מצבן הכלכלי של הרשויות הערביות ולחילופין אי ניצול תקציבים קיימים על ידיהן, והן בשל מיעוט הארגונים החברתיים הפועלים בשדה ואשר יש להם יכולות ספציפיות בהקשר של צעירים ערבים בסיכון.

2. מספר משתתפים בתוכנית יתד - מצב קיים

א. חלוקת משתתפים על פי גיל ומגדר

בשנת 2021 השתתפו בתוכנית יתד כ-7,000 משתתפים ערבים בחלוקה המוצגת בטבלה 6 להלן. ניתן לראות כי צעירות ערביות משתתפות בתוכנית בשיעורים גבוהים יותר לכל אורך התקופה ובמיוחד בגילאי 18-21.

טבלה 6

משתתפי יתד לפי גיל ומגדר, שנת 2021

סך הכל	22-25	18-21	מגדר
43%	48%	38%	גברים
57%	52%	62%	נשים
100%	43%	57%	סכום כולל

מקור: עיבוד נאס לנתונים אשר התקבלו מאגף בכיר טכנולוגיות דיגיטליות ומידע, משרד הרווחה והביטחון החברתי

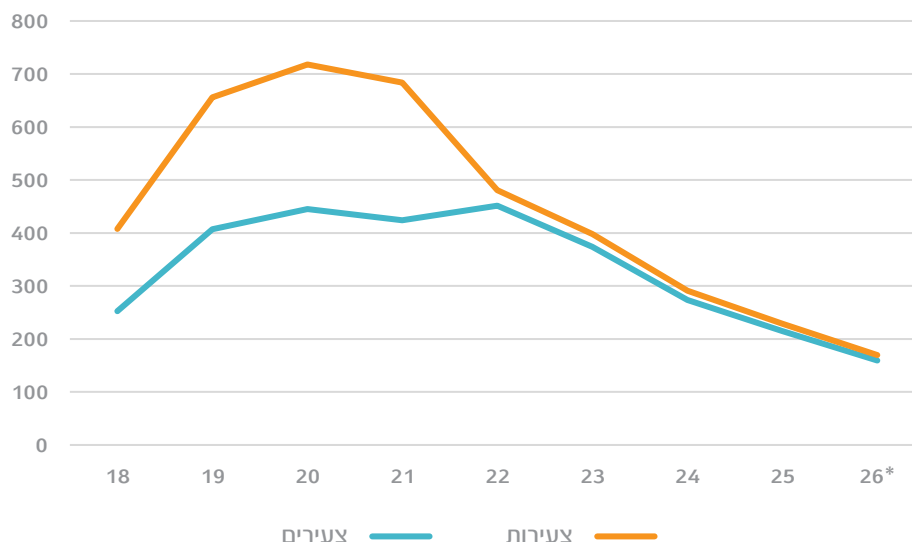
בתרשים 9 ניתן לראות את תמונת מצב המשתתפים בתוכנית כיום על פי מגדר וגיל. ניתן לראות כי בכל גיל מספר הצעירות המשתתפות גדול יותר וכי שני המינים משתתפים בשיעורים גבוהים יותר בגילאי 19 עד 22. יש לציין כי לאור אחוז הנשואות בקרב הנשים הערביות בגילאים אלו, אשר בגיל 22 כבר מגיע לכ-36% (ראו תרשים 1

³⁸ תוכניות הצעירים בחברה הערבית נסקרו באופן נרחב במסמך "צעירים בחברה הערבית - המלצות הצוות הבין משרדי" מאוקטובר 2021, שהובל על ידי הרשות לפיתוח כלכלי של המיעוטים ורשות הצעירים במשרד לשוויון חברתי ובו השתתפו נציגי תוכנית יתד.

לעיל), ולאור העובדה כי נשואים אינם משתתפים בתוכנית יתד, היה ניתן לצפות כי מספר הגברים המשתתפים יעלה על מספר הנשים בגילאים המתקדמים. כלומר - באופן יחסי לקהלי היעד הפוטנציאליים של התוכנית (צעירים בסיכון נשואים ו/או הורים), נשים מהוות פלח משמעותי יותר מהמשתתפים גם בגילאים המתקדמים יותר.

תרשים 9

משתתפי יתד לפי מגדר וגיל, שנת 2021

עיבוד נאס לנתונים אשר התקבלו מאגף בכיר טכנולוגיות דיגיטליות ומידע משרד הרווחה והביטחון החברתי

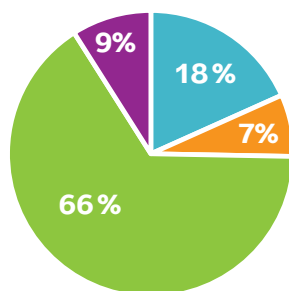
*נתוני יתד הגדירו את הצעירים הנמצאים בשנה ה-26 לחייהם (כלומר בין גיל 25 ל-26), כבני 26. בשאר המסמך צעירים אלו הוגדרו כבני 25. קבוצות אלו לא קובצו יחד במסגרת התרשים הנוכחי, כיוון שחיבור זה היה יוצר מראית עין של עלייה במספר המשתתפים בגילאי 25.

ב. חלוקת משתתפים על פי תתי קבוצות

כפי שניתן לראות באיורים להלן, חלוקת משתתפי יתד לפי תתי קבוצות בחברה הערבית דומה לחלוקה הקיימת באוכלוסייה הערבית בישראל, כאשר קיים ייצוג מעט נמוך של ערבים-נוצרים, וייצוג יתר מסוים של ערבים מוסלמים. ניתן להסביר זאת על ידי העובדה כי במדדים סוציו-אקונומיים רבים מצבה של האוכלוסייה הנוצרית בישראל טוב בהשוואה לאוכלוסייה המוסלמית בישראל.³⁹

תרשים 11

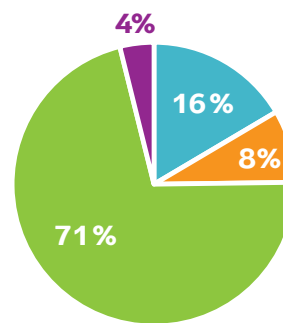
החברה הערבית בישראל לפי קבוצות אוכלוסייה, שנת 2019

עיבוד נאס של מספר לוחות הלמ"ס מהשנים 2019, 2021.

תרשים 10

משתתפי יתד לפי קבוצת אוכלוסייה, 2021

עיבוד נאס לנתונים אשר התקבלו מאגף בכיר טכנולוגיות דיגיטליות ומידע משרד הרווחה והביטחון החברתי

ערבי נוצרי
 ערבי מוסלמי
 דרוזי
 בדואי
 *בדואים כוללים את אזור הדרום והצפון

ג. משתתפי יתד לפי היכרות מוקדמת עם הרווחה

מנתוני תוכנית יתד עולה כי 78% ממשתתפי התוכנית היו מוכרים ברווחה כילדים ו/או שמשפחותיהם היו מוכרות ברווחה, ונתון זה הינו יציב הן בגילאי 18-21 והן בגילאי 22-26. בחברה הבדואית אחוז המוכרים כילדים מעט נמוך יותר ועומד על 74%, בעוד בחברה הדרוזית אחוז המוכרים לרווחה בגילאי 18-21 עומד על 84% לעומת 70% בקבוצת גילאי 22-26. בהקשר לחברה הדרוזית ייתכן שיש קשר להיבט המגדרי ולעובדה כי מרבית הגברים הדרוזים משרתים בצבא בגילאים המוקדמים. ככלל ניתן לומר כי התוכנית נגישה ביותר עבור צעירים אשר היו מוכרים ברווחה - וכעת מומלץ לבחון עד כמה התוכנית מצליחה להגיע באופן הכמותי הנדרש לצעירים אשר לא היו מוכרים לרווחה דרך משפחותיהם.

ד. משתתפי יתד לפי השתתפות בסוגי המענים

בטרשים 12 ניתן לראות כי מתוך 7,000 המשתתפים הערבים בתוכנית יתד, 48% מלווים רק על ידי עו"ס יתד, והיתר משתתפים בתוכניות, אשר מרביתם בתוך הקהילה ומקצתם מחוץ לקהילה, זאת בהתאם למטרת התוכנית להעניק מענה בתוך הקהילה. ההשתתפות בתוכניות המוצעות במסגרת תוכנית יתד גבוהה יותר בקרב נשים (59%) לעומת הגברים (44%), ככל הנראה הן בשל זמינות גבוהה יותר והן בשל נכונות גבוהה יותר לקבל סיוע.

אני מאוד מתפתחת מבחינת מחשבה, ומבחינת קבלת החלטות- היא [התוכנית] גורמת לך לעשות את הדבר הנכון, המתאים, מבחינת תעסוקה, מבחינת אישיות, ונתנת לך הזדמנות להכיר אנשים חדשים ולראות איך הם חושבים ומדברים, ויצרת חברויות".

משתתפת בתוכנית

אילולא התוכנית החיים שלי היו נראים מאוד אחרת... הגעתי למקום שאני לא רוצה כלום... דועאא (העובדת הסוציאלית) עזרה לי מאוד, היא העלתה מאוד מהמוטיבציה שלי [...] תודה לאל שמצאתי את עצמי במקום הזה, עכשיו אני סטודנטית לסייעוד, הדבר מאוד שינה בחיי".

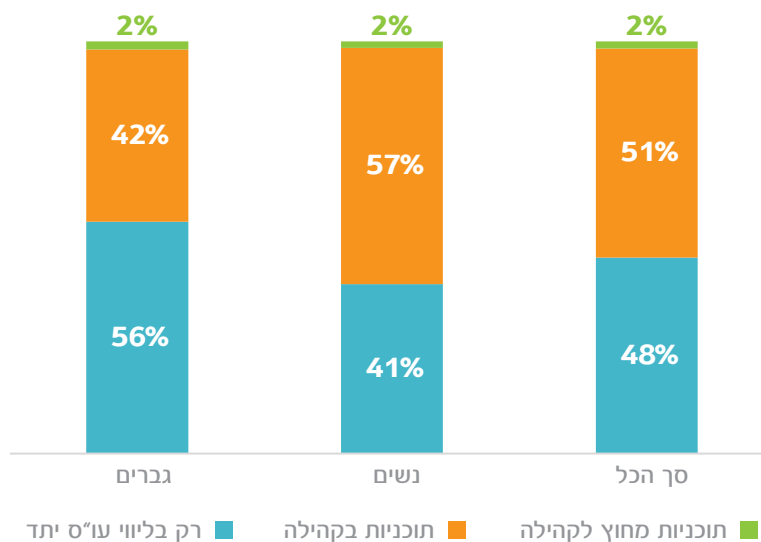
משתתפת בתוכנית

נוכחות העובדת הסוציאלית איתי היה גורם מרכזי לכך שהגעתי למקום בו אני נמצאת היום מבחינה נפשית, הייתי בתקופה של דיכאון והיא ממש מצאה אותי בעיצומה של התקופה הזו... [הליווי] כלל סיוע נפשי יותר מאשר הכוונה תעסוקתית וכדומה"

משתתפת בתוכנית

תרשים 12

התפלגות משתתפי יתד לפי סוגי השתתפות בתוכנית (רק עו"ס יתד, תוכניות בקהילה ותוכניות מחוץ לקהילה), שנת 2021

מקור: עיבוד נאס לנתונים אשר התקבלו מאגף בכיר טכנולוגיות דיגיטליות ומידע משרד הרווחה והביטחון החברתי

בטבלה 7 ניתן לראות את מספרי המשתתפים בתוכניות המרכזיות של תוכנית יתד הפועלות בחברה הערבית. תוכניות אלו מיועדות לתת חיזוק משמעותי נוסף באחד או יותר מתחומי החיים של יתד מעבר לליווי של עו"ס יתד על פי צרכי הצעיר/ה, אך יש מקרים בהם צעירים משתתפים בתוכנית ללא ליווי של עו"ס יתד (לא התקבלו נתונים בנוגע לנושא זה).

טבלה 7

תוכניות יתד בחברה הערבית לפי מספר משתתפים, שנת 2019

מספר משתתפים	תוכנית
1,075 (נתוני 2021)	מרחב לתעסוקה
130	איתור והכוון לתעסוקת צעירים
50	מעגל צעירים
240	מעגל צעירות
90	בית חם לצעירות
70	בשבילי
100	מיזם נור

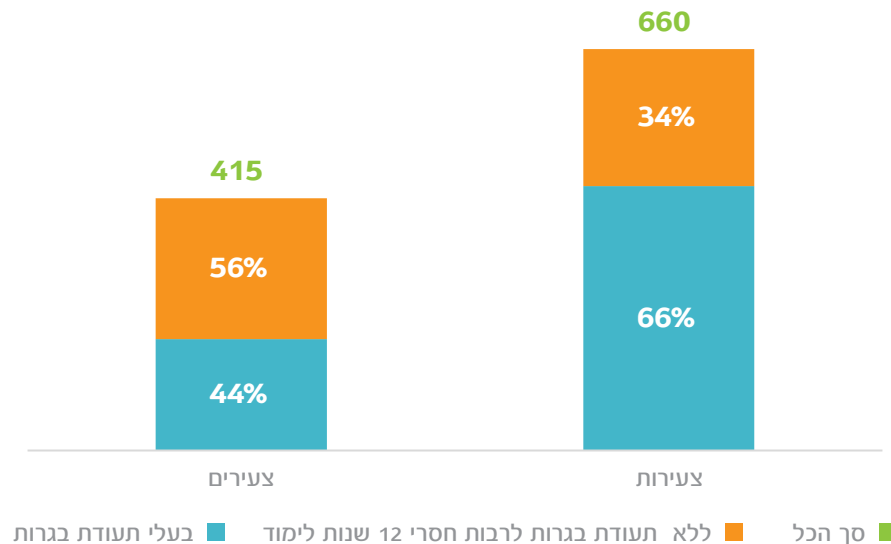
מקור: נתוני יתד ונתוני אגף תעסוקת רווחה, משרד הרווחה

ה. משתתפי תוכנית 'מרחב לתעסוקה'

תוכנית 'מרחב לתעסוקה' מופעלת בשיתוף עם זרוע העבודה. זוהי התוכנית הגדולה ביותר מבין תוכניות יתד בחברה הערבית, אשר לגביה קיימים גם נתונים רבים יחסית, ולכן היא מקבלת התייחסות ספציפית במסגרת מחקר זה. בחינת מאפייני המשתתפים בתוכנית מחדדת את הפערים המגדריים הקיימים בתוכנית זו בפרט ובתוכנית יתד בכלל. כפי שניתן לראות בתרשים 13, צעירות מיוצגות בשיעור גבוה מצעירים (61% ו-39% בהתאמה), ובנוסף רמת ההשכלה התיכונית של הצעירות גבוהה באופן משמעותי מרמת ההשכלה של הצעירים המשתתפים בתוכנית, כאשר 66% מהמשתתפות הינן בעלות תעודת בגרות לעומת 44% בלבד בקרב המשתתפים.

תרשים 13

משתתפי תוכנית מרחב לתעסוקה על פי מגדר והשכלה תיכונית, שנת 2021

מקור: עיבוד נאס לנתונים אשר התקבלו משלי נורדהיים, אגף קידום תעסוקה, משרד הרווחה

3. אתגרי תוכנית יתד

א. אתגרי הפעלת התוכנית

עד כה, תוכנית יתד הפעילה בחברה הערבית את המענים ה"אוניברסאליים" הקיימים במסגרתה, כאשר התאמת המענים בוצעה ברובה 'מלמטה', כלומר על ידי גורמי השטח ולעיתים בשיתוף גורמי המחוז והמטה (ע"י חממת פיתוח ידע). בפועל נוצר ידע רב בשטח, אך הוא אינו מפוזר במידה שווה ולצד הידע קיימים גם חוסרים בשל חוסר ההתאמה בבניית המענים מלכתחילה במסגרת המחקר הועלו על ידי המרואיינים השונים אתגרים וחסמים רבים המשפיעים על יכולתם להעניק את המענה הנדרש לאוכלוסיית היעד של התוכנית, ואתגרים אלו אשר עלו מצוותי יתד הפועלים בשטח, חולקו לארבע קטגוריות המפורטות בטבלה 8 להלן:

- **תשתית:** אתגרים אשר מקורם באופן בניית התוכנית ו/או חוסרים רוחביים בחברה הערבית.
- **הפעלה:** סוגיות המשפיעות על עובדי יתד בשטח בעת הפעלת התוכנית, הקשורות להגדרת התפקיד, הכלים והמשימות בשטח.
- **שיתופי פעולה:** ממשקים מול תוכניות וגופים אחרים בשדה.
- **תרבות:** מאפיינים תרבותיים המאתגרים את העובדים בשטח.

טבלה 8

אתגרים שעלו במחקר בנוגע להפעלת התוכנית

אתגרי תשתית

...התקציב אולי דומה ליישוב יהודי, אבל רמת החסמים והצרכים אחרת לאמרי. נקודת המוצא שונה לאמרי והמערכת לא מבינה את זה."

איש צוות של יתד

- אתגרי תשתיות בתוכנית:**
- בניית המענים נעשית עבור החברה הכללית ורק לאחר מכן נעשית על בסיס הקיים.
 - פערים בין יישובים בהן פועלות תוכניות יתד בלבד ללא עו"ס יתד, ליישובים בהם יש עו"ס יתד.
 - היקף המשרה (75%) מול היקף קהל היעד וריבוי הצרכים.
 - חיתוך התקציב במידה ואינו מנוצל בשנה קודמת (אינו מאפשר למידה והתפתחות).
 - תקציב דומה לחברה היהודית ברמת היישוב, אבל רמת הצרכים בחברה הערבית גבוהה משמעותית.
 - אין הכשרה ייעודית לחברה הערבית.
 - צורך של העובדים בקבוצת עמיתים ותחושה שלא שומעים את קולם.
 - עומס על מנהלי המחוזות מקשה על מתן ליווי בהיקף הנדרש לעו"ס יתד ביישובים.
- אתגרי תשתיות בחברה הערבית:**
- חוסר של מבנים מותאמים לפעילויות רווחה בכלל ולצעירים בפרט.
 - סיוע בתחום הנפשי - מחסור חמור באנשי מקצוע בחברה הערבית (בפרט טיפול בפגיעות מיניות).

אתגרי הפעלה

- מחסור בכלים ושיטות לאיתור צעירים ביישוב.
- קושי ביצירת קשר עם הורי הצעירים.
- בירוקרטיה מעכבת בתהליך מימוש המענים.
- הגדרת תפקיד עו"ס יתד - בין עבודה פרטנית לבין תכלול רשותי.
- גבולות הגזרה של יתד - לא מטפלים בנשואים ואנשים עם מוגבלות. סמים ופשיעה לא מטופלים על הנייר אבל בפועל כן מטופלים, סטודנטים בחו"ל - סיוע מוגבל.
- מחסור בגמישות תקציבית.
- רמת ההתפתחות של התוכנית ביישוב משתנה בין ישוב ליישוב.
- חשש של הצותים מהפניית אלימות כלפיהם.

צריך לתחמן את המערכת בשביל להביא מה שצריך לצעירים, מבין היום בכל הבירוקרטיה לעומק לקח לי כמה שנים בשביל לדעת לנצל את התקציב כמו שצריך"

איש צוות של יתד

אתגרי שיתופי פעולה

אם אין עוצמה, ריאן ורואד, יתד לא יכולה להחזיק מעמד וזה בעיה"

איש צוות של יתד

- חיבור עם תוכניות אחרות - תלוי קשר אישי עם תוכניות לאומיות מקבילות (מרכזי צעירים, ריאן, רואד, עוצמה, שירות אזרחי וכו').
- לבחון עד כמה יש שימוש אסטרטגי ואפקטיבי בתשתיות של מרכזי הצעירים.
- ריאן - עלתה טענה מהשטח לפיה הלקוחות של יתד לא נמצאים בראש התור.
- שיתוף פעולה איכותי פחות עם תוכניות שאינן נמצאות ברמת הרשות המקומית.
- רואד/ריאן - כאשר לא קיים ברשות, עו"ס יתד נדרש לתת מענה ללא כלים מתאימים.
- אנגלית, הכנה לתעסוקה, מלגות לימודים - צרכים אשר הועלו על ידי הרכזים וחסרים, ונמצאים בתוכניות אחרות.

אתגרי תרבות

- הנשים צורכות יותר את השירותים וחסרה התאמת שירותים לגברים כולל הנגשת התוכנית ובנייתה כאטקרקטיבית עבורם.
- מעורבות הורים גבוהה מאוד לדוגמה, ההורים רוצים להשתתף בפגישות האישיות, אך לעיתים לא מאפשרים לצעיר להתבטא.
- צעירים הנרתעים להשתייך למחלקת הרווחה (מיתוג שלילי).

יש לי צעירה שכל הפגישות איתה מתקיימות במסעדה כי היא לא מוכנה שיתקיים ברווחה"

אשת צוות של יתד

ב. התאמת המענים לצרכי הצעירים הערבים בשטח

צרכי הצעירים הערבים בסיכון אשר עלו מהמחקר והאבחון הנוכחי הוצלבו עם העקרונות שפותחו במסמך **מוביליות חברתית - צעירים 18-35** של מכון המחקר ERI, אשר יתד ואשלים היו שותפים לכתיבתו,⁴⁰ על מנת לבחון את ההלימה ביניהם ועד כמה ניתן להשתמש בעקרונות המוביליות החברתית כדי לתת מענה לצרכי הצעירים הערבים ביתד בשטח. מניתוח זה עולה תובנה חשובה אשר מומלץ שתדריך את בניית תוכנית הפעולה של יתד בחברה הערבית, והיא, **כי הן תוכנית יתד והן העקרונות במסמך ERI נבנו בגישה אוניברסאלית אל מול צרכי האוכלוסייה הכללית בישראל ועל כן שניהם כאחד אינם מותאמים בהכרח עבור צעירים בסיכון בחברה הערבית.**

מהנתונים הרבים אשר נאספו במסגרת מסמך זה עולה כי ההבדל המרכזי בין אוכלוסיות הסיכון בחברה הערבית לחברה היהודית הוא **החיבור** בין **רוחב הפערים** (לדוגמא, אחוז האוכלוסייה הנמצא מתחת לקו העוני או בקרבה אליו, אחוז הצעירים הנמצאים בחוסר מעש, אחוז הצעירים המעורבים בפשיעה ואליומות), **עומק הפערים** (לדוגמא, עומק הפערים ברמת התשתיות, עומק העוני) והשלכות היותה של החברה הערבית **מיעוט אתני, לאומי, שפתי, תרבותי ודתי**, ובמפגש בינה לבין קבוצת הרוב ומוסדות המדינה. להלן מספר דוגמאות מרכזיות להמחשת תובנה זו, בחלוקה על פי תחומי החיים של יתד (מאפיינים רבים אשר יתוארו יהיו רלוונטיים ליותר מתחום חיים אחד):

• השכלה תעסוקה ונישואין

הצעירים הערבים נדרשים לבחור את מסלול חייהם מיד לאחר תקופת התיכון, זאת בעוד מערכת החינוך הערבית חלשה באופן גורף ומשמעותי מזו היהודית וחסרה התערבות שמכינה ומכווינה את הצעירים בזמן התיכון או לאחריו. בנוסף, מרבית האפשרויות להתפתחות תעסוקתית - באמצעות עבודה, רכישת מקצוע או השכלה גבוהה - דורשות שליטה בשפה העברית והשתלבות בחברה היהודית ממנה רוב הצעירים היו מופרדים עד לשלב זה. פערי המיומנות וחסמי השפה והתרבות מהווים אתגר משמעותי וייחודי עבור צעירים ערבים, אליהם מתלווים חסמי השתלבות הנובעים ממתחים מובנים בין הרוב היהודי למיעוט הערבי בישראל.

בהקשר למפת המוביליות של ERI ניתן לראות כי במסגרתה מתבצעת חלוקה פנימית בין גילאי 18-25 ו-26-35, וההתייחסות ללחץ ולסטטוס זוגי (גירושים/פרידה) מתחילה במפה בגילאים המאוחרים יותר. בחברה הערבית גילאי 18-25 מרכזים בתוכם בשיעורים גבוהים ובמקביל את ההשתלבות בשוק התעסוקה, רכישת מקצוע, נישואין ואף הורות.

• השתייכות משפחתית וחברתית

המבנה החברתי והמשפחתי בחברה הערבית הינו מסורתי וקולקטיבי יותר ואינדיבידואלי פחות בהשוואה לחברה היהודית, ויש לכך השלכות רבות. לדוגמא, להורים ולמשפחה המורחבת משקל רב בבחירת מסלולים או יותר עליהם, בדימוי העצמי, ברצייה חברתית,

40 מוביליות חברתית - צעירים 18-35, מכון המחקר ERI, בשיתוף עם תוכנית יתד, אשלים-ג'וינט, קרן רש"י ומכון ג'וינט, שנת 2021.

וכן הלאה, ודבר זה נכון הן מבחינת המשפחה הגרעינית, הן מבחינת דמויות מפתח במשפחה המורחבת, והן מבחינת משפחת הארוס (עבור צעירות לאחר האירוסין).

היבט נוסף של השמרנות והקולקטיביות היחסית של החברה הערבית הוא כי הרוב המוחלט של האזרחים הערבים בישראל עדיין חי את כל חייו ביישוב בו נולד, או ביישוב של בן/בת הזוג (זאת, במקביל

הכי חשוב גם בשבילו וגם בשביל כל השאר, זה שהיה מישהו שהאמין בו"

איש צוות של יתד

למגמה חדשה של מעבר משפחות ערביות ממעמד הביניים למגורים בערים הגדולות - כגון נוף הגליל, כרמיאל, נהריה ובאר שבע, שהולכות והופכות לערים

מעורבות בשנים האחרונות).⁴¹ עבור צעירים ערבים רבים היציאה מיישוב המגורים אף לסביבה הקרובה, לא כל שכן ליישובים יהודים, אינה דבר שבשגרה. למצב זה משמעויות חיוביות מבחינת קיומה של קהילה תומכת ותחושת נוחות, אבל גם אלמנטים שליליים של מיעוט הזדמנויות ביישובי הפריפריה ושל מצבים בהם סטיגמה חברתית ולחץ חברתי של המשפחה הקרובה והחמולה אינם מאפשרים לצעיר או לצעירה לצאת מתבניות שליליות ולהמציא את עצמם מחדש במקום אחר.

• זהות, רווחה ובריאות רגשית

החברה הערבית הינה חברה מסורתית ביסודה בה עדיין מתקיימים הבדלים משמעותיים בין התפקיד החברתי של נשים ושל גברים, ובהכללה ניתן לומר כי על כל אחד מהמינים עדיין מופעל לחץ משמעותי מצד המשפחה והקהילה "לבצע את תפקידו/ה". בפשטנות מסוימת - מהגברים מצופה לסייע בפרנסת המשפחה לרבות המשפחה המורחבת, וכן לספק קורת גג כתנאי לנישואין. מהנשים מצופה לסייע במטלות הבית, להקים משפחה בגיל צעיר ולהיות האחראיות הראשיות על גידול ילדיהן. בנוסף, עבור חלק ניכר מהן, החלטותיהן תלויות עדיין במידה רבה בהסכמת הגברים במשפחתן, ולאחר האירוסין גם במשפחת הארוס.

לכך יש להוסיף את המפגש הטעון עם החברה היהודית ואת נושא הזהות והשייכות הקולקטיבית (הדתית, הלאומית), שהינם בעל משקל משמעותי בחברה הערבית בכלל - בשל היותה מיעוט ערבי במדינה יהודית - ובגילאים אלו בפרט בשלב המפגש הראשוני עם קבוצת הרוב. כל אלו יחד מעמיסים על הצעירים הערבים עומסים רגשיים משמעותיים ביותר. מנגד, יש חוסר משווע באנשי מקצוע דוברי ערבית אשר יוכלו לטפל בנושאי בריאות הנפש, ובשל תפיסות שמרניות הנושא של בריאות הנפש אינו מדובר דיו, וקיימות לגביו סטיגמות בחלק מהקהילות הערביות.

• קיום פיזי ומוגנות

כפי שתואר לעיל, רוחב תופעות הפשיעה והאלימות, שהוא ייחודי כיום לחברה הערבית בישראל, משפיע על האווירה ברחוב הערבי בכלל ועל חיי הצעירים בפרט. כאמור, הגברים הערבים הצעירים הינם הן מחוללי האלימות והן הקורבנות המרכזיים

41 ניקולא יוזגוף-אורבך, "ערים מתערבכות בישראל", קשת - כתב עת למדעי הרוח והחברה, שנת 2021, עמ' 3, 125-147.

שלה, ובמקביל הן צעירים והן צעירות ערבים מוקפים במציאות של אלימות ופשיעה הכוללת תופעות כגון ריבוי נשק, שוק שחור וכסף קל, תשלומי פרוטקציה, ארגוני פשיעה המנסים לגייס אותם לשורותיהם ותחושה כללית של חוסר משילות, חוסר ביטחון וחוסר אונים. מציאות זו, בשילוב עם הרקע הכלכלי החלש ממנו מגיעים צעירים ערבים רבים, גורמים לכך שגם כאשר צעיר נמצא במסלול של לימודים, השכלה או עבודה, כל תקלה קטנה או משבר אישי או משפחתי עלולים להסיט אותו לחלוטין מהמסלול ולהכניסו למרחבי הסיכון.

פרק שלישי: תובנות והמלצות

כפי שעולה בבירור מהמחקר הנוכחי, חשיבותה הרבה של תוכנית יתד היא במיקוד שלה באחת מתתי הקבוצות הקריטיות ביותר להתפתחותה ורווחתה של החברה בישראל - צעירים בסיכון. ספציפית בחברה הערבית מדובר באחת מהקבוצות הקריטיות ביותר, אשר רק בשנים האחרונות עולה ומתבררת המשמעות העמוקה שיש לטיפול בקבוצה זו - הן לגבי עתידה של החברה הערבית והן לגבי הלכידות החברתית והפיתוח של החברה הישראלית כולה.⁴² מהאבחון שנעשה עולה כי חוזקה של תוכנית יתד טמון באיכות כוח האדם הפועל בתוכנית ובמחויבותו לקידום החברה הערבית ככלל וצעירים בסיכון בפרט. קיים ידע רב ומעמיק בשטח, במחוזות ובמטה, הן בנוגע לצרכי הצעירים והצעירות הערבים והן בנוגע לאופני הפעלת התוכנית המיטביים אל מול הצרכים הרבים, האקוטיים והמגוונים אשר עולים מהצעירים ומהצוותים בשטח. בשל כך, תובנות והמלצות רבות הנמצאות במסמך, ובחלק זה בפרט, מקורן בצוות התוכנית, אשר לו מחויבות רבה להצלחתם וקידומם של הצעירים והצעירות בסיכון, וכן תובנות משמעותיות לשם כך.

מטרת חלק זה הינה לחבר את נתוני הרקע אשר פורטו בפרק הראשון, את אבחון תוכנית יתד אשר פורט בפרק השני, את הצרכים והחסמים של הצעירים והצעירות בסיכון אשר זהו לאורך המסמך, את הממשקים והלקונות שבין הצרכים למענים אשר נותחו לעיל, ואת התובנות אשר עלו במהלך הראיונות וקבוצות המיקוד - וכל זאת על מנת לסייע בתרגום והנגשת הידע שנאסף לטובת שיפור יכולות העבודה של תוכנית יתד בקרב צעירים וצעירות ערבים בסיכון. כך, ריכוז הידע וחיבורו להקשרים הרחבים שעלו מהאבחון לגבי צרכי הצעירים הערבים בסיכון, יעזרו לתוכנית יתד להתאים את עבודתה למציאות החיים של הצעירים והצעירות הערבים כיום.

1. יצירת עולם תוכן עבור יתד בחברה הערבית

א. מומלץ להגדיר את "יתד בחברה הערבית" כעולם תוכן בפני עצמו

כפי שפורט לעיל, תשתית הידע והתוכניות הקיימות היום בתוכנית יתד לא נבנו מתוך הכרות עמוקה עם מציאות החיים הייחודית של צעירים וצעירות ערבים בישראל, אלא נבנו תחילה כדי לענות על צרכיהם של צעירים יהודים בסיכון, ולאורך הדרך עברו התאמות וחיידודים אל מול מציאות החיים של צעירים ערבים בסיכון המהווים כיותר יותר משלוש ממשותפי התוכנית. למרות שאכן חלק ניכר מגורמי הסיכון של צעירים ערבים ויהודים דומה, ולמרות שאכן חלק ניכר מהצרכים של שתי הקבוצות דומה, מהאבחון במסמך זה עולה באופן ברור כי מציאות החיים של צעירים ערבים בסיכון וב"סיכון לסיכון" - ולכן גם הצרכים שלהם והמענים שיש לתת להם - שונים הן בהיבט הכמותי והן בהיבט האיכותני.

רוחב ועומק הצרכים והאקוטיות שלהם מייצרים בסופו של דבר גם שוני בהיבט האיכותני - בקרב צעירים ערבים רבים הצרכים נערמים זה על זה ומעצימים זה את זה וחלק משמעותי מהצעירים והצעירות

⁴² לשם המחשה, מגזין דה-מרקר הגדיר את "הצעיר הערבי חסר המעש" כגורם ה-12 מבין "100 המשפיענים - האנשים והתהליכים שמשנים את ישראל" של שנת 2021, אוחר ביום 01.02.2022.

הערבים נמצאים כבר כיום בחוסר מעש עמוק ובניתוק ממסלולי התפתחות נורמטיביים. להלן מספר דוגמאות:

• שיעור קהל היעד של תוכנית יתד ביישוב ערבי ממוצע מסך התושבים גדול בהרבה בהשוואה ליישוב יהודי ממוצע. כלומר - אחוז הצעירים הערבים בסיכון מכלל הצעירים בשכבת גיל הינו גדול יותר באופן משמעותי.

”**יודעים לעשות חזון ולבנות תוכנית עבודה, אבל בספק אם במשאבים שעומדים לרשותנו אנחנו יכולים לעבוד לפי תוכנית העבודה השנתית, בפועל אני מכבה שריפות**”

איש צוות של יתד

כפי שנתח לעיל, הצעירים הערבים מהווים כ-35% ממשנתפי תוכנית יתד כיום, וגורמי השטח מעריכים כי חלקם בקרב אוכלוסיית הצעירים בסיכון בישראל דומה אם לא למעלה מכך. במסמך זה מומלץ להוסיף לקבוצה זו את אלו המוגדרים "בסיכון לסיכון" כך שיש להניח שמדובר ברוב הצעירים הערבים בקבוצות הגיל הרלוונטיות.

• לרוב הצעירים הערבים קושי משמעותי בשפה העברית (בניגוד לרוב הצעירים היהודים), קושי המהווה חסם למיצוי זכויות, להתמודדות עם ביורוקרטיה, ולהשתלבות בלימודים ותעסוקה. הקושי בעברית תורם משמעותית גם לתחושות של ניכור ולקושי להשתלב בחברה הכללית ומגביר את רמות הסיכון וה"סיכון לסיכון".

• האלימות המשתוללת בחברה הערבית מייצרת מציאות חיים סיכונית לצעירים הערבים כולם, שכן גם אלו שנמצאים על מסלול התפתחות או במסגרת לקראת השתלבות נורמטיבית, מצויים בסביבה מסוכנת הרוויה הן בפיתויים לכסף קל דרך פעילות פלילית והן ללחצים מצד גורמי פשיעה ולסיכונים חיים של ממש. כאמור, אלימות זו משפיעה גם על עובדי יתד ביישובים הערבים - הן מבחינת כלי התערבות חסרים והן מבחינת הסיכונים להם עצמם.

• הקשר בין ההורים והצעירים ועצמאות הצעירים - מעורבותם של ההורים בחיי הצעירים הערבים הינה משמעותית מאוד ושונה באופן ברור מהמצב בקרב האוכלוסייה היהודית. מהשטח עולה כי עובדי יתד בחברה

”**החברה צריכים קצת את הלכד חייבים את המרחב שלהם, להיות הם בזכות עצמם אני משתדל לתת להם את המקום הזה, לשמור על הפרטיות שלהם**”

איש צוות של יתד

הערבית נדרשים לעסוק רבות ביצירת נפרדות בין ההורים והצעירים ולפתח את העצמאות בקרב הצעירים, לאפשר לצעירים מרחב בו הם יכולים לבטא את עצמם מבלי שהמשפחה תהיה חשופה לנאמר. היבט זה אינו קיים באותו האופן בחברה היהודית ולכן אינו מקבל מענה ייחודי ומותאם בתוכנית.

• פריפריאליות וחוסר במוביליות גיאוגרפית, תופעות שקיימות באופן משמעותי הרבה יותר בחברה הערבית ונמצאות בהלימה עם מחסור בשירותים וקושי במוביליות חברתית.

• התאמות ספציפיות לתתי קבוצות בחברה הערבית: מהמחקר עולה כי לתתי קבוצות בחברה הערבית צרכים ומאפיינים שונים באופן משמעותי, וכי יש צורך להעמיק בהתאמת ודיוק המענים השונים עבור תתי קבוצות אלו.

מסקנה: תקציבי החברה היהודית והערבית, היקפי כוח האדם כמו גם המענים הניתנים בתוכנית זהים, אך יש בכך עיוות לאור הפער בצרכים הנדרשים ברמת הפרט וברמת היישוב. מומלץ, לכן, לייצר תחום ידע חדש עבור "יתד בחברה הערבית". עולם ידע זה יכול לשאוב ידע, תכנים ושירותים מ"יתד כללי", אבל דורש פיתוח מומחיות ייעודית כדי לשרת את המציאות הייחודית של צעירים ערבים בסיכון.

ב. מומלץ להשקיע בהמשגת והבניית המערכת כך שיהיה מבנה מערכתי אחוד וזרימה מובנית של מידע בין השטח למטה ובחזרה

עולה כי אל מול הצרכים הרבים מאוד של הצעירים והצעירות הערבים, קיימים פערים בין ההגדרות ברמת המטה לבין הפעילות בשטח. בעוד ברמת המטה יש משנה סדורה והפעלה אחודה של התוכניות, ברמת השטח קיימת שונות רבה מיישוב ליישוב על בסיס הניסיון, היכולות והאופי של עו"ס יתד ומחלקת הרווחה בכל מקום. כלומר, על אף שלתוכנית יש מבנה מסודר, נהלי עבודה וכן הלאה, בשטח מתפתחות תובנות ופועלים מודלים מקומיים שיכולים לשרת את התוכנית כולה ומומלץ להבטיח כי מידע לגבי התובנות והמודלים שמתפתחים ברמה המקומית יזרום בצורה מודעת ומובנית לשם כך. להלן מספר הצעות קונקרטיות לפעולה בתחום זה:

- **הוספת הכשרה ייעודית לעו"ס יתד בחברה הערבית**, מעבר להכשרה הקיימת לכלל העו"סים ביתד, אשר אינה תלויה באופן בלעדי בהשלמות ההכשרה המתבצעות על ידי הממונה המחוזית, ותאפשר לתת כלים רלוונטיים לצרכים ולמאפיינים הייחודיים לצעירים ערבים בסיכון.

- **שיפור השליטה בנתוני המשתתפים ובהפעלת המענים השונים**, כולל שיפור המעקב אחר תפוקות עובדי השטח, בכדי להבין את היקפי השימוש במענים השונים. במסגרת זו מומלץ לבחון את הגדרת סיום השתתפות בליווי יתד על פי השגת או אי השגת יעדי הצעיר, דבר שיאפשר לתוכנית להציג את 'גרף השיפור' המושג עקב ההשתתפות בתוכנית וכן לכמת את הכדאיות הכלכלית של התוכנית. כלים אלו יוכלו לשמש בדיון על המשך הרחבת התוכנית בעתיד.

- **שיפור הנגשת מענים ארציים** (מענים רוחביים אשר אינם תלויים ביישוב, לדוגמא, טיפול בחובות, סיוע בשכר דירה) - מומלץ לשפר הנגשת כלים אלו עבור עו"ס יתד וליצור נראות גבוהה בתוך הרשות לשימוש אותו עושה עו"ס יתד בכלים אלו. נראה כי כיום ישנה הטיה לטובת השימוש במעני יתד המקומיים, הקשורים לתקציבי היישוב המוגבלים, בעוד שיש שימוש בלתי ממצה בשירותים הארציים אשר תקציביהם אינם מוגבלים עבור הרשות.

מקווים שהקול שלנו יישמע, כמו שמבקשים

מאיתנו שנלחם בשביל הצעירים שגם ילחמו

איש צוות של יתד

בשבילנו"

- **הקמת פורומים אזוריים של עו"ס יתד ועובדי יתד** - פורומים אלו יאפשרו לעובדים להציף סוגיות רוחביות,

ללמוד וליצור פרקטיקות מוצלחות על בסיס הניסיון בשטח, ולייצר לאורך זמן גוף ידע אשר ניתן יהיה להשתמש בו לטובת התאמת והוספת מענים לחברה הערבית בכלל. יצירת צוות מוביל כזה תאפשר גם העצמה ותחושת משמעות וערך עבור אנשי השטח. יש חשיבות רבה לכך שהמטה יהיה מעורב בפורומים אלו. מודל ראשוני כבר פועל (חממת הפיתוח), אך חשוב שיינתן מענה לכלל אנשי השטח ולכלל האזורים.

2. התאמת מענים קיימים

להלן מספר המלצות מעשיות אשר עלו מאבחון המציאות בשטח, לגבי התאמות המענים הקיימים בתוכנית יתד לצרכי צעירים ערבים בסיכון ו"סיכון לסיכון":

א. תקינה ותקצוב

צריך מחלקה שלמה בשביל לתת שירות לכל הקבוצה ביישוב”

איש צוות של יתד

”אין תקציב מספק בשביל לתת לכל צעיר את הצרכים האישיים שלו, אז אנחנו עושים בקבוצתי”

איש צוות של יתד

”לפעמים מרגישה שסל גמיש לא יכול להספיק [אפילו] לעשרה צעירים, אז איך יספיק לכפר שלם”

אשת צוות של יתד

”אין לי תקציב לתת כיבוד פשוט למעגל הצעירים ביישוב, בסוף הצלחתי אבל זה היה מלחמה מול המערכת”

איש צוות של יתד

• מומלץ לבחון כיצד להתאים את התקינה והתקציב כולו לגודל אוכלוסיית היעד, כלומר להבטיח התאמה רבה יותר בין היקפי המשרה של עו"ס יתד והיקפי התקצוב לבין היקפי הצרכים של הצעירים בסיכון בכל אחד מיישובי החברה הערבית.

• סל גמיש - עובדים דיווחו כי הם מתקשים לתת באמצעות כלי זה מענה מהיר ובנוסף כי היקף התקציב אינו נותן מענה להיקף הצרכים. כתוצאה מכך חלק מהעובדים בשטח מצאו פתרונות מעשיים אשר עוזרים לתת מענה לבעיה זו.

• מעגל צעירים/צעירות - עולה כי קיים מחסור תקציבי לטובת יצירת פעילויות שונות במסגרת תוכנית זו.⁴³

• יש לציין כי כמה מרואיינים ציינו את תוכנית בית חם כתוכנית מותאמת בעלת תקציבים ראויים.

ב. מומלץ לאפשר לצעירים לעבוד במקביל להשתתפות במענה

כאמור לעיל, צעירים רבים, בעיקר גברים צעירים, הנמצאים במצבי סיכון ועוני נדרשים לעזור בפרנסת המשפחה (הגרעינית והרחבה) ואינם יכולים להרשות לעצמם השתתפות בתוכנית אינטנסיבית שמונעת עבודה במקביל.

ג. בחינת תנאי סף

- מומלץ לבחון איך להסיר דרישות שירות צבאי/אזרחי כתנאי לזכאות (תוכנית משל"י).
- מומלץ לבחון כיצד להתמודד עם הסטיגמה - או החשש מסטיגמה - שקיימים בכל הנוגע לחובת פתיחת התיק ברווחה על מנת לקבל טיפול. עולה כי נושא זה מהווה חסם להשתתפות בתוכנית בחלק מהיישובים, בשל הרצון להימנע מסטיגמה חברתית.

ד. סיוע בדיור

רצונו לתת שולחן כתיבה, היא ארה אצל ההורים, בגלל שהיא לא בדירה לא ניתן היה לתת לה" **אשת צוות של יתד**

כיום ניתן לסייע רק לצעירים הגרים מחוץ לבית, אולם בחברה הערבית ובחברה הבדואית בפרט, פעמים רבות יש צורך בסיוע כלכלי דומה גם לצעירים הגרים עם הוריהם בכדי לאפשר תנאים בסיסיים אשר יאפשרו למידה, פרטיות וכן הלאה.

ה. טיפול בחובות

נראה כי אל מול הצרכים האקוטיים בשטח, המענה כיום לא מספיק רחב ולא מספיק איכותי. בנוסף כיום מענה זה אינו מוגש בשפה הערבית. עם זאת מדובר במענה חדש יחסית ומהשטח עולה כי הוא נמצא בתהליכי תרגום לערבית.

3. השלמת מענים חסרים ודגשים כלליים

א. קורסים בשפה העברית

מן האבחון עולה כי העברית מהווה חסם משמעותי ביותר, רחב, עמוק וקריטי עבור צעירים וצעירות בסיכון בחברה הערבית, וכי הצורך ברכיב זה נדרש עבור מרבית הצעירים והצעירות בתוכנית. מנגד עולה כי התקציבים הקיימים אינם מספיקים הן להיקף קהל היעד והן לעומק הפערים בעברית. השתלבות במענים קיימים בגופים אחרים בעייתית, הן בשל מחסור במקום והן מכיוון שהפעילות בגופים אלו מתקיימת על פי רוב במהלך שעות היום, אינה מאפשרת לעבוד במקביל ולכן אינה רלוונטית עבור צעירים רבים. עובדי יתד העלו את הצורך בפיתוחו של מענה חדש אשר יעמיד לרשותם קורס איכותי ורחב לשיפור העברית של קהל היעד, ללא תלות בגורמים אחרים ותוך התאמה לצרכי הצעירים הערבים בסיכון מבחינת שעות, מיקום, תכנים וכן הלאה.

המקסימום שאני יכול להגיש זה תוכנית של 10 אלף ש"ח, זה 15 מפגשים והבנות אצלי צריכות 150 מפגשים. עם זה, זה נשאר ברמת כיבוי שרפות"

אשת צוות של יתד

ב. הקמת "שנת מעבר" במסגרת אינטנסיבית

עולה כי יש צורך לבחון הקמת מודל של "שנת מעבר" (בין 6 חודשים לשנה) עבור בני ובנות 18, אשר יאפשר הכנה לקראת השתלבות בלימודים ותעסוקה, הכוללת הכוונה והכשרה. כפי שנכתב לעיל, חלק ניכר מהצעירים בסיכון מתקשים להשתתף בתוכניות אינטנסיביות - בין אם זו כוללת לינה מחוץ לבית ובין אם היא מתנהלת בקהילה - בשל הצורך לעבוד במקביל, ולכן יש להבטיח כי תוכניות כאלו יכללו גם עזרה ותמריץ כלכלי ברמה מספקת.

ג. השלמת בגרויות ו-12 שנות לימוד ומסגרות הכשרה של י"ג-י"ד לטכנאים והנדסאים

כפי שפורט לעיל, הנגישות של צעירים ערבים להשכלה גבוהה עלתה בשנים האחרונות, אך עדיין רלוונטית רק למיעוט מהחברה הערבית, ולמיעוט קטן בהרבה ממשתתפי תוכנית יתד, וגברים ערבים צעירים בפרט. במסגרת מחקר השטח, עובדים רבים דיווחו על צורך רחב במענים שיאפשרו השלמת לימודים, בגרות ו/או הכשרות עבור צעירים המשתתפים בתוכנית, שכן מסגרות קיימות (כגון מכינות קדם אקדמיות) אינן נגישות או רלוונטיות לרובם. במקביל, עולה בבירור מהנתונים שפורטו לעיל כי קיים חוסר ניצול משמעותי של אפשרויות הכשרה שאינן דורשות תעודת בגרות, ויש לבחון כיצד תוכנית יתד יכולה להתחבר למאמצי המדינה לקדם תחומי הכשרות רלוונטיים ומחוברים לשוק העבודה, ו/או לפתח מסלולים מוכנים כאלו במסגרת התוכנית עצמה.

ד. ליווי בשוק התעסוקה

מומלץ לבחון הקמת מענים במסגרת תוכניות המלוות את הצעירים בצעדיהם הראשונים בשוק התעסוקה על מנת לסייע להם בהשתלבות ובעמידה על זכויותיהם. כפי שתואר לעיל, השתלבות בעבודה אינה מבטיחה יציאה מתחומי הסיכון, ולעיתים אף יוצרת חשיפה לסיכונים נוספים בשל הפרת זכויות העובדים, מניעת קידום, יצירת תלות במשפחה וכן הלאה. בנוסף, מומלץ לבחון פיתוח כלים לאיתור צעירים הנפלטים משוק העבודה על מנת למנוע התדרדרות לחוסר מעש ומצבי סיכון.

ה. סיוע כלכלי נוסף

יש לבחון מתן סיוע כלכלי נוסף לצעירים ערבים בסיכון, שכן עולה מהשטח כי צעירים רבים המגיעים ליתד זקוקים לסיוע משמעותי בכמה תחומי חיים בו זמנית, ובפרט לסיוע כלכלי עבור צרכים בסיסיים ביותר (ביגוד, טיפולי שיניים, ציוד בסיסי לבית). עוד עולה כי לעיתים הסיוע הכלכלי הינו תנאי מקדים להשתתפות בכל מסגרת, תוכנית או הכשרה נוספת. להלן מספר דוגמאות:

- מלגות ללימודים - היצע המלגות הקיים אינו נותן מענה מספק לצרכי הצעירים.

- סבסוד/מימון שיעורי נהיגה - צורך שהועלה הן מהעובדים והן מהצעירים. הצורך ברישיון רכב תואר כהכרח במקרים רבים הן בשל מגבלות תרבותיות ליציאה מהבית לצרכי לימודים הכשרה ותעסוקה, והן בשל היעדר תחבורה ציבורית ביישובים פריפריאליים, אולם העלות של שיעורי נהיגה היא לעיתים קרובות מעבר להישג ידם של הצעירים.

- סיוע בקניית מחשבים וציוד בסיסי נלווה לטובת לימודים.

ו. סיוע במיצוי זכויות והתמודדות עם בירוקרטיה

מהאבחון עולה כי כיום עובדי יתד נדרשים לסייע לצעירים לתרגם ולמלא טפסים אשר דרושים להם למימוש זכויות, לקבלה והשתתפות במסגרות שונות וכן הלאה. מילוי הטפסים מהווה חסם משמעותי עבור הצעירים ועזרה זו דורשת משאבי זמן משמעותיים מעובדי יתד. מומלץ לכן לבצע מאמץ מרוכז במסגרתו ירוכזו הטפסים השכיחים הנדרשים לצעירי תוכנית יתד ויעשה מאמץ להנגישם באופן רוחבי - הן על ידי תרגום והן על ידי עבודה מול משרדי הממשלה הרלוונטיים.

ז. טיפולים פסיכולוגיים ופסיכיאטריים

מהשטח עולה כי קיים צורך רב בשירותים אלו, לצד מחסור חמור באנשי מקצוע דוברי ערבית אשר יוכלו לתת טיפול מותאם תרבותית. מומלץ לבחון בניית תוכניות מותאמות והכשרות מותאמות לצוותי יתד. לטווח הארוך - מומלץ לחבור לשותפים נוספים כדי לתמרץ הפניית צעירים מבטיחים ללימוד תחומים אלו ואף לפעול יחד עם משרד הרווחה לטובת הקמת תוכנית לאומית לנושא.

ח. מענים לנושא אלימות - עבור משתתפים וצוות יתד

כפי שפורט לעיל, אחד מהמאפיינים הייחודיים של החיים ביישובי החברה הערבית בשנים האחרונות הינה אלימות משתוללת הכוללת צמיחת ארגוני פשיעה, תפוצה רחבה של נשק חם, ומקרי אלימות יומיומיים המייצרים חוסר ביטחון אישי מתמשך. כאמור לעיל, הצעירים הערבים (הגברים) הינם באופן מובהק הן מחולליה המרכזיים של האלימות והן קורבנותיה העיקריים. מצב זה מייצר צורך לבנות מענים מותאמים במספר רמות, כולל במענה לצעירים בסיכון או ב"סיכון לסיכון" הנמצאים על סף התדרדרות לעולם הפשע, מענה לצעירים בסיכון נפגעי טראומה בעקבות האלימות (עקב חשיפה למקרי אלימות ביישוב או עקב היפגעות חברים ובני משפחה), ומענים רוחביים ברמת היישוב אשר מטרתם להפחית את האווירה הסיכונית בה נמצאים הצעירים הערבים כולם. כמו כן עולה מהאבחון כי צוותי יתד מושפעים גם הם עמוקות מן האלימות - הן משום שהם עצמם תושבי היישובים הערבים, הן כעובדי מחלקות הרווחה המצויים לעיתים תחת איומים והן במסגרת המפגש עם הצעירים בסיכון. מומלץ לכן לבנות מענים אשר יוכלו לתת גם להם תמיכה והגנה.

ט. מפגשים חברתיים

• מקום פיזי: מעבודת השטח עולה כי קיים מחסור משמעותי במתחמים או מקומות פיזיים בהם יכולים הצעירים לקיים מפגשים חברתיים ולמידה, בעוד שיש צורך רב במקומות שיאפשרו להם מרחק מהבית, בשל הקשיים הפיזיים והנפשיים הנחווים בו. צורך זה רלוונטי במיוחד ליישובים בהם אין מרכז צעירים. כמה מהמראיינות ציינו כי תוכנית בית חם לצעירות מהווה פתרון טוב בהקשר זה, אך אינה רלוונטית עבור אוכלוסייה רחבה של יישוב שלם.

• מפגשים יזומים: הצעירים שרואיינו במסגרת המחקר העלו שתי תפיסות שונות בנושא זה. חלק מן הצעירות דיווחו כי הן מוצאות ערך רב במפגשים אלו כמקור לתמיכה, לשיתוף, לשייכות, ולהתפתחות חברתית ואישית שלעיתים עומדים כחסם בפני התקדמות בתחומים אחרים כמו לימודים ותעסוקה. הגבר הצעיר הבודד שהשתתף בקבוצת המיקוד דיווח שהוא וחבריו מצאו פחות עניין במפגשי שיח וראו בהם "בזבוז זמן". לדעתו, את הטיפול בהיבטים הרגשיים העדיף לעשות במפגשים האישיים, בעוד בהיבטים החברתיים הגברים יעדיפו פעילות אקטיבית יותר (באולינג, אופניים וכדומה).

י. מקומם של הורי הצעירים

כאמור לעיל, להורים תפקיד משמעותי בחיי הצעירים, ועולה מהמחקר כי תהליך אשר לא יתחשב בצרכי ההורים, לא יאפשר פיתוח של סביבה מותאמת להתפתחות הצעיר. מהמחקר עולה כי ההורים מהווים אתגר משמעותי עבור עובדי יתד, וניכר כי עבור חלק מעובדי יתד (בעיקר העובדים הצעירים יותר), אתגר העבודה עם ההורים הינו משמעותי ומצריך הכשרה, פיתוח כלים ומתודות להתמודדות. מומלץ לכן לבנות מערך סיוע לעובדי יתד להתמודד עם הורי הצעירים, כולל הקמת מענים ממוסדים בתוכנית יתד על מנת להבנות את הקשר עם ההורים בתהליך, ולפתח מתודות וכלים אשר יאפשרו להורים להיות מיועדים ומעורבים בתהליך לכל אורכו, ואף להיכלל בתהליך עצמו. חיבור איכותי של ההורים לתהליך אותו עובר הצעיר, אשר יכלול את שיתופם בבניית התוכנית האישית לצד חיזוק ההבנה שלהם לגבי מטרות ומהות המענים, שיפור התקשורת בין ההורים והצעיר, והדרכת ההורים לאורך התהליך, יסירו התנגדויות וייצרו סביבה תומכת לתהליכים משמעותיים.

”אנחנו ממש סובלים מההשפעה של ההורים של הצעירים, הם רוצים לשלוט בכל דבר, קטן וגדול, בהחלטות שלהם הם לא נותנים להם לא משחררים. ... קשה להם להבין שהם צריכים לשחרר, רוצים שהילדים שלהם תמיד יהיו תלויים בהם, גם התלות הזאת קשה לי לעכל אותה. אני רואה שכל הבעיה של הצעירים היא ההורים שלהם”

איש צוות של יתד

”ההמלצה שלי לעובד חדש]: אני רואה שזה סוד ההצלחה (לעבודה עם צעיר), ממש לקבל אותו עם הטעויות שלו, והנטיית שלו ממש בהכלל כל החבילה וזהו”

איש צוות של יתד

יא. פיתוח מענים עבור אוכלוסיות ייחודיות בחברה הערבית:

במחקר עלו מספר צרכים הרלוונטיים במיוחד לתתי קבוצות בתוך החברה הערבית, ואשר מומלץ לתת עליהם את הדעת, לבצע מיפוי וכימות מפורט יותר שלהם (ראו בהמלצות לגבי מחקרי המשך להלן) ולבנות עבורם התערבויות ייחודיות. על אף שבמסגרת המחקר הנוכחי לא ניתן היה לסקור את כלל תתי הקבוצות ולהתעמק בצרכים של כל אחת מהן, להלן מספר נקודות הממחישות את מגוון הצרכים בקרב תתי הקבוצות השונות.

• חיפה

מומלץ להסתכל על תוכנית יתד בחיפה כתוכנית ארצית המטפלת במקרי קיצון רבים, שכן עולה כי צעירים ערבים רבים המגיעים לעיר מכל רחבי הארץ והשטחים, נמצאים במצבי סיכון בשל נושאים כגון התמודדות עם הזהות המינית ללא עורך משפחתי; מעמד משפטי/אזרחי של צעירים שבורחים מהשטחים ומירושלים; והצורך בפתרונות דיור עבור קהל יעד רחב מאוד, במיוחד עבור גברים.

• החברה הבדואית בדרום

כפי שפורט לעיל, החברה הבדואית בדרום סובלת מקשיים דומים לאלו של כלל החברה הערבית אולם בעצימות גבוהה בהרבה כמו גם ממצאות ייחודית הנובעת בין היתר מקיומם של הכפרים הבלתי

מוכרים. כמה מהצרכים הייחודיים של קבוצה זו אשר

עלו במהלך המחקר כוללים מערכת חינוך חלשה במיוחד ונשירה רחבה לפני סיום 12 שנות לימוד;

”רשומים אצלנו 7,000, אבל בפועל יש 70,000”
איש צוות של יתד בנגב

מגבלות תכופות על תנועת צעירות בדואיות מצד המשפחה המצומצמת והמורחבת; תלות רבה במיוחד בהסכמת המשפחה להנעת תהליכים עם צעירים ובמיוחד עם צעירות; רמת עברית נמוכה במיוחד אשר אינה מאפשרת השתלבות בהכשרות מקצועיות ואף לא במשרות צווארון כחול; צרכים אדירים בקרב צעירים בכפרים הלא מוכרים, הכוללים אוכלוסייה גדולה הפרוסה על פני שטח רחב וסובלת ממחסור בשירותים בסיסיים ביותר (חשמל, מים, תחבורה, חינוך, רווחה) כן גם מהזדמנויות תעסוקה, מוביליות וכן הלאה, ופערים בין מספר הרשומים במועצה למספר התושבים בפועל.

• מזרח ירושלים

גם לצעירים תושבי מזרח ירושלים צרכים ייחודיים וחסמים גבוהים במיוחד. לתושבים אלו, כידוע, מעמד אזרחי בעייתי ומפגשים קשים עם כוחות שיטור, המוסיפים לתחושות של חשדנות וניכור. בנוסף, צרכים ייחודיים כוללים פערי עברית משמעותיים ביותר ופערים בלימודים הנובעים מקיומן של שתי מערכות חינוך במזרח העיר. הדבר מייצר קושי בשילוב בהכשרות מקצועיות רלוונטיות בגלל מגוון מצומצם של הכשרות בערבית הממומנות על ידי המדינה. תוכנית רואד במזרח ירושלים נותנת מענה חלקי, שכן היא רלוונטית רק לגבי מוסדות ישראלים ומרבית הצעירים לומדים במוסדות לא ישראלים. לעניין זה יש להוסיף את החוסר במלגות רלוונטיות (ראו להלן לגבי סטודנטים בשטחי הרשות הפלסטינית ובחול"ל).

• יישובים קטנים ופריפריה עמוקה

מהמחקר עולה שגם בתוך החברה הערבית, אשר רובה המוחלט מתגוררת ביישובי הפריפריה, יש יישובים המהווים פריפריה עמוקה ורחוקה יותר - יישובים קטנים שאינם נגישים למקומות הכשרה, לימודים ותעסוקה. עבור צעירים בסיכון מיישובים אלו ההתניידות למקומות מרוחקים קשה ואינה מובנת מאליה, ותקציבי התוכנית אינם מאפשרים יצירת הכשרות נגישות לאוכלוסייה זו. יש לבחון יצירת פלטפורמה לפתרונות אזוריים עבור אזורים אלו (בגליל ובנגב).

• סטודנטים בשטחי הרשות הפלסטינית ובחול"ל

אלפי צעירים ערבים לומדים בכל שנה במוסדות השכלה גבוהה בשטחי הרשות הפלסטינית (כגון ג'נין וחברון) וכן בירדן, באירופה ובמקומות נוספים. מהמחקר עולה כי לצעירים אלו אין אפשרות לקבל סיוע

כלכלי משמעותי שכן המלגות בישראל מיועדות ללומדים במוסדות הישראליים בלבד, ושנושא זה רלוונטי באופן מיוחד לצעירים ממזרח ירושלים. עובדי יתד דיווחו על תחושה של חוסר אונים ביכולת לתת מענה לתת-קבוצה זו בשלב הלימודים - במהלכו רבים מהם מדווחים על בדידות ודיכאון, כמו גם לאחר שחוזרים מחו"ל, כאשר רבים מהם אינם מצליחים להשתלב בשוק העבודה.

• אירוסין

שלב זה הצעירים והצעירות עדיין משויכים לתוכנית יתד, אולם מהשטח עולה כי על התוכנית להכיר בצרכים הנוספים שהמעמד החדש מייצר. אלו כוללים, למשל, את העובדה כי הציפייה החברתית מגברים צעירים לבנות בית כתנאי לחתונה מעמיסה עליהם לחצים כלכליים משמעותיים ביותר ובמקביל, כי עבור נשים - בעיקר מקרב קהילות מסורתיות יותר, בשלב האירוסין מצטרפות דמויות נוספות (הארוס ומשפחתו) להיות שותפות בקבלת ההחלטות לגבי התנהלותה ועתידה של אותה הצעירה. עולה כי למחלקת פרט ומשפחה - אליה צפויים לעבור הצעירים לאחר הנישואים, חסרים הכלים המתאימים לטובת סיוע לצעירים וצעירות בסיכון בכל הקשור לבניית קריירה וראיית עתיד.

4. חיבור לאקוסיסטם - מתן שירות למשתתפים קיימים והבאת משתתפים חדשים

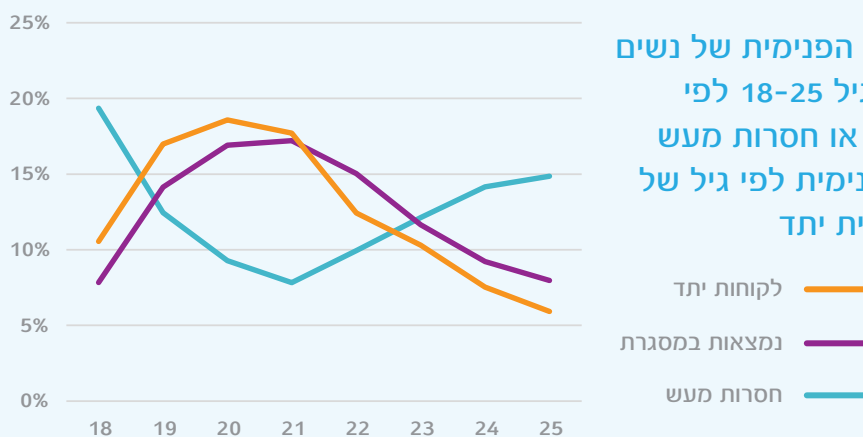
א. גילאי ההתערבות נשים

בתרשים 14 ניתן לראות כיצד יש הלימה בין גילאי משתתפות יתד לצעירות הנמצאות במסגרת, כך שלמעשה אין התאמה בין הגילאים בהן רווח חוסר מעש בקרב צעירות ערביות לגילאים בהם נמצאות מרבית לקוחות יתד. מתן סיוע לצעירות ערביות דווקא כאשר הן אינן במסגרות יכול לסייע להן להיכנס לעשייה בשלב מוקדם יותר ובאופן מותאם יותר, והגילאים הרלוונטיים ביותר לכך הם גילאי 18 ו-23 ומעלה. לכן מומלץ לבחון כיצד ניתן להגדיל את מספר המשתתפות בגילאים אלו.

תרשים 14

הצלבת ההתפלגות הפנימית של נשים ערביות בקבוצת הגיל 18-25 לפי הימצאות במסגרת או חסרות מעש עם ההתפלגות הפנימית לפי גיל של המשתתפות בתוכנית יתד

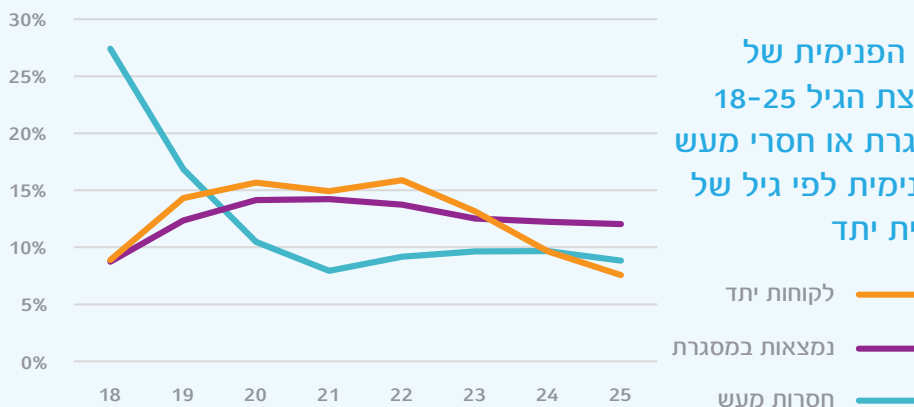
מקור: עיבוד נאס על בסיס נתוני תרשים 3 ותרשים 9 לעיל

בדומה לנשים, גם בקרב גברים צעירים ניתן לראות בתרשים 15 את חוסר ההלימה בין גילאי משתתפי יתד לבין גילאי הצעירים הנמצאים בחוסר מעש. בקרב הגברים עיקר הפער נמצא בגיל 18, כלומר עם היציאה מהמסגרות החינוכיות (אך יש כמובן לתת את הדעת גם על אלו אשר נשרו עוד קודם לכן), שם אחוז משתתפי יתד הוא הנמוך ביותר, אך הצורך הוא הגבוה ביותר. בגילאים המתקדמים יותר בין 23-25, ניתן לראות באופן חלש יותר את ירידת הצעירים במסגרת לצד עלייה מתונה בחסרי המעש, אך ניתן לראות ירידה חדה באחוז המשתתפים ביתד. תקופה זו של סיום מסגרות הכשרה ולימודים הינה תקופה אשר גם בה נדרשת תמיכה רבה.

תרשים 15

הצלבת ההתפלגות הפנימית של גברים ערבים בקבוצת הגיל 18-25 לפי הימצאות במסגרת או חסרי מעש עם ההתפלגות הפנימית לפי גיל של המשתתפים בתוכנית יתד

מקור: עיבוד נאס על בסיס נתוני **תרשים 4** ו**תרשים 9** במסמך זה

ג. הגדלת מספר משתתפים בתוכנית יתד - כיצד לתת כיסוי טוב יותר לכלל הצעירים הערבים בסיכון?

על מנת להגיע אל הצעירים הערבים באופן רחב אשר יאפשר כיסוי מיטבי יש ליצר ממשקי עבודה קבועים עם הגופים הרלוונטיים ברשות ומחוץ לה, באופן אשר יאפשר ניתוב קבוע של צעירים הזקוקים לשירותי יתד. החשיבות המרכזית היא יצירת ריצוף בין

מרכזי ריאן נותנים קדימות ללקוחות שלהם, ואין ראייה משותפת.

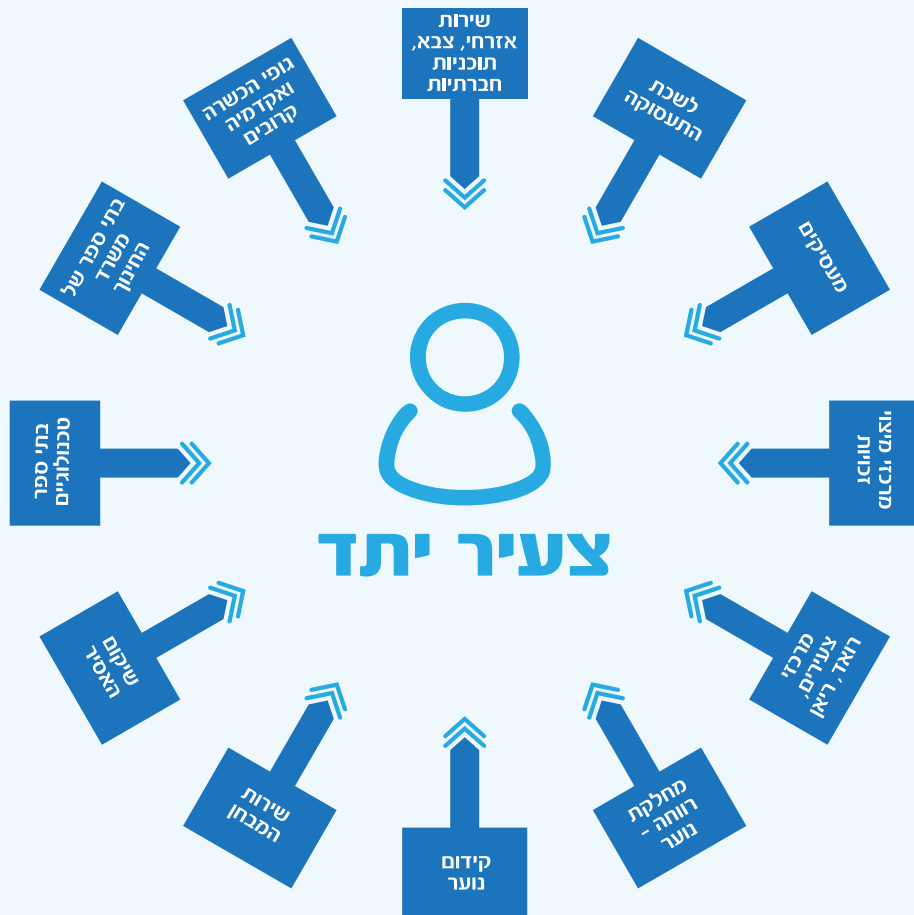
איש צוות של יתד

הגופים השונים הפועלים בשטח, באופן אשר ימנע "נפילת" צעירים לריק ומשם לחוסר מעש ו/או לסיכון. בפרט יש לשים את הדגש בשלושה מוקדים, הראשון,

סיום מסגרת בית הספר, כלומר לבצע את החיבור ואף להתחיל את הפעילות לפני תום תקופת הלימודים. השני הוא בכל סיום ויציאה ממסגרת (הכשרות, אקדמיה, שירות אזרחי, תעסוקה וכיוצא באלו). השלישי, הדרכת הגופים העובדים עם צעירים (מרכזי צעירים, ריאן ורואד) כיצד לזהות צעירים בסיכון ולהפנותם ליתד. קיימת חשיבות ליצירת קשרים אלו מלמעלה למטה, הן בכדי למסד את הקשר והן על מנת להקל על עובדי יתד בשטח לקבל את שיתוף הפעולה מצד הגורמים בגופים האחרים.

תרשים 16

גופים המטפלים בנוער וצעירים דרכם ואיתם יש לרצף קשר טיפולי עבור הצעירים

ד. שיפור מענים ללקוחות קיימים במערכת תוכנית יתד

בשונה ממסגרות ותוכניות צעירים אחרות הממוקדות בהשגת מטרה ספציפית עבור הצעיר (לדוגמה, ריאן - תעסוקה, מוסד אקדמי - רכישת תואר), מטרותיה של יתד בנוגע לצעיר או לצעירה בסיכון רחבות יותר וכוללות את כל תחומי חייהם. בהתאם יש להמשיך ולפתח ראייה זו בקרב עובדי יתד בכל הנוגע לשיתוף פעולה עם מסגרות ותוכניות מקבילות לצעירים. על מנת להעניק ללקוחות יתד את השירות המיטבי, יש ליצור שיתופי פעולה עמוקים עם הגורמים המקבילים לתוכנית המטפלים גם הם בצעירים. מטרות שיתוף פעולה זה יכולות לכלול:

א. זיהוי קשיים ואתגרים בזמן אמת כדי למנוע התדרדרות - לדוגמה, עליה לוועדת משמעת באקדמיה, פיטורים מעבודה.

אני עובד כמתווך עבור הצעירים בכל הנקודות של החיים, אבל אין לי ארגז כלים מותאם בשביל לתת את השירות שהם צריכים”

איש צוות של יתד

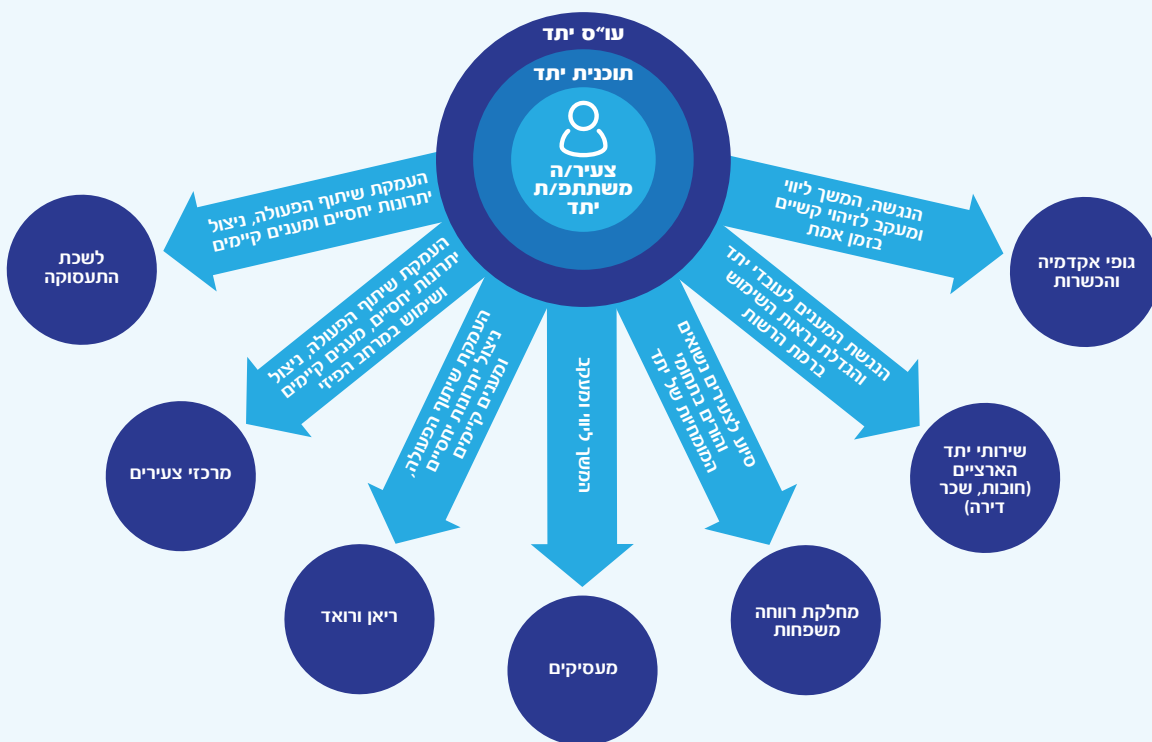
ב. ניצול היתרונות היחסיים של כל גוף על מנת להעניק לצעירים את השירות האיכותי ביותר. לדוגמא, הפניה לקורסים זמינים ברואד וריאן (עברית, פסיכומטרי, מיומנויות מחשב וכיוצא באלו).

ג. יצירת תמונה מלאה של מצב הצעיר/ה אצל עו"ס יתד על ידי קבלת מידע ועדכון מהגורמים נוספים הפוגשים אותו/ה.

ד. יתד כגורם מקצועי ומנחה - מתן הכוונה לאנשי המקצוע בגופים ובקהילה בנוגע לצעירים בסיכון בכלל כמו גם לגבי לצעירים ספציפיים.

תרשים 17

ממשקי עבודה עם גורמים מקבילים המעורבים בחיי הצעירים

ה. פיתוח ראייה יישובית

• **רתימת ראש הרשות** מהווה מפתח להצלחת התוכנית, ועולה כי חשוב לייצר אצלו את התפיסה שהוא אחראי על תחום הצעירים ושזאת משימה מרכזית במסגרת תפקידו לטובת עתיד הרשות. נראה כי יש חשיבות רבה למתן סיוע לעו"ס יתד על ידי המחוז והמטה לחיזוק קשר זה, תוך שיתוף פעולה עם מנהל מחלקת הרווחה ברשות.

• **הקמת צוות מוביל יישובי לתחום הצעירים** בו יושבים כלל השותפים, כולל, למשל, מנהל המתנ"ס, מנהל מחלקת רווחה, רואד, ריאן, מנהל מרכז צעירים, מנהל מחלקת חברה ונוער, מנהל מחלקת החינוך. עו"ס יתד מתכלל את המהלך וראש הרשות מוביל את הצוות.⁴⁴ צוות כזה יכול להיות הגורם המתכלל טיפול ברצף הגילאים מ-13 ועד 27, כאשר כל אחד מספק את הנתונים שלו ומשלבים ידיים בכדי לתת מענה מותאם לכלל הצעירים ביישוב, ולייצר איגום המשאבים מאפשר הפעלת מענים רבים יותר.

ו. פיתוח ראייה אזורית

איגום משאבים ברמה האזורית יכול להוות פתרון עבור יישובים קטנים ו/או פריפריאליים, הן בנוגע להפעלת מענים עבור צעירים (לדוגמא: שנת מעבר), הן לטובת השלמת פערים והכשרות והן לטובת תעסוקה.

כפי שפורט לעיל, על אף שלאחרונה עלה תחום הצעירים הערבים, והצעירים חסרי המעש בפרט, למודעות של מקבלי ההחלטות, ובהתאם קיימים כיום יותר נתונים לגבי תחום זה, הרי שתחום הצעירים והצעירות הערבים בסיכון וב"סיכון לסיכון" נותר עדיין ברובו בלתי ממופה. מטרתו של המחקר הנוכחי היתה לבצע מיפוי ואבחון ראשוני של פעילות יתד בחברה הערבית, ובמהלך המחקר עלו מספר רב של תחומים הדורשים מדידה, מחקר ואבחון מעמיקים יותר. להלן מספר דוגמאות:

א. העמקה באזורים ספציפיים ובתתי קבוצות בקרב החברה הערבית, ובפרט באזורים הבאים: מזרח ירושלים, החברה הבדואית בדרום, ערים מעורבות וחיפה בפרט, דיוק הצרכים ביישובי הפריפריה העמוקה וביישובים מרכזיים יותר (לרבות הגדרת מה הוא יישוב פריפריאלי).

ב. העמקה באוכלוסיות ספציפיות: גברים צעירים, מאורסים ומאורסות, סטודנטים בחו"ל, בוגרי אקדמיה שאינם מוצאים תעסוקה (בפרט בתחום ההוראה).

ג. העמקה בתוכניות ומענים ספציפיים - כולל בחינה ומדידה מעמיקה של מענים קיימים ואיבחון של מענים חסרים, הגדרת מדדים, בחינת אפקטיביות ועלות/תועלת.

ד. השוואה בין משתתפי תוכנית יתד הפועלות ביישוב עם עו"ס יתד לעומת משתתפי יתד בתוכניות הפועלות ביישובים בהן אין עו"ס יתד.

לגבי כלל הנושאים הללו מומלץ לבנות מערכי מחקר אשר יאפשרו ירידה לשטח והבאת הקולות החשובים והמגוונים הן של צוותי יתד והן של משתתפי התוכניות.